

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Bencsik Péter

Kelet-Európa a két világháború között (1918–1939)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

SZÉCHENYI 2020

Miről lesz szó ebben a tananyagban?

Ez a tananyag kilenc olvasóleckéből (pdf, egy fájlba fűzve) és egy videóleckéből áll. Kelet-Európa fontosabb államainak belpolitikáját foglalja össze a két világháború közötti időszakban, rövid kitekintéssel a második világháború alatti eseményekre is. A tananyag címében Kelet-Európa szerepel, nem pedig Kelet-Közép-Európa. Ennek oka, hogy a tananyag érinti a valóban kelet-európai Szovjetuniót is. Ilyen értelemben a kontinens teljes keleti felét, Kelet-, illetve Kelet-Közép-Európát fogja át.

A tárgyalt térség politikailag három részre bomlik: a karanténba zárt Szovjetunió, a *cordon sanitaire* bázisállamai (a győztes kisállamok) és a megcsönkített területű vesztes államok (utóbbiakat azonban e tananyag csak általánosságokban érinti: Németországot és Ausztriát azért, mert Nyugat-Európához soroljuk őket, Magyarországot azért, mert a jelen tananyag egyetemes történeti jellegű, Bulgáriát pedig azért, mert Albániával és a balti államokkal együtt kisebb a jelentősége, történelmi szerepe).

Figyelem!

A tananyag jellegénél fogva igen sok fogalmat, nevet és évszámot tartalmaz. Érdemes ezért több alkalommal is elolvasni az olvasóleckék szövegét, az összetartozó fogalmakat, neveket és évszámokat pedig együttesen megtanulni.

Az olvasóleckék szövegében a személyneveket (első előfordulásuknál) pirossal, az évszámokat zölddel, a fogalmakat kékkel emeltem ki. További kiemeléseket sárgával, esetleg aláhúzással vagy félkövér szedéssel végeztem el.

A leckék alapos feldolgozását követően töltsék ki a hozzájuk tartozó rövid tesztek. Figyeljenek a kérdésekre, mert gyakran a helytelen válasz megjelölése lesz a feladat. Ha a teszt 75% alatti eredményt hoz, javaslom, hogy újra olvassák el a kérdéses leckét.

Tartalomjegyzék

1. Kelet-Közép-Európa az első világháború után.....	3
2. Válság és radikalizálódás	7
3. Lengyelország	11
4. Csehszlovákia.....	15
5. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága (videó)	19
6. Jugoszlávia	20
7. Románia	24
8. Az orosz forradalmak és Szovjet-Oroszország	28
9. A Szovjetunió 1924 és 1941 között.....	32
10. Kelet-Európa a második világháború idején	36

1. Kelet-Közép-Európa az első világháború után

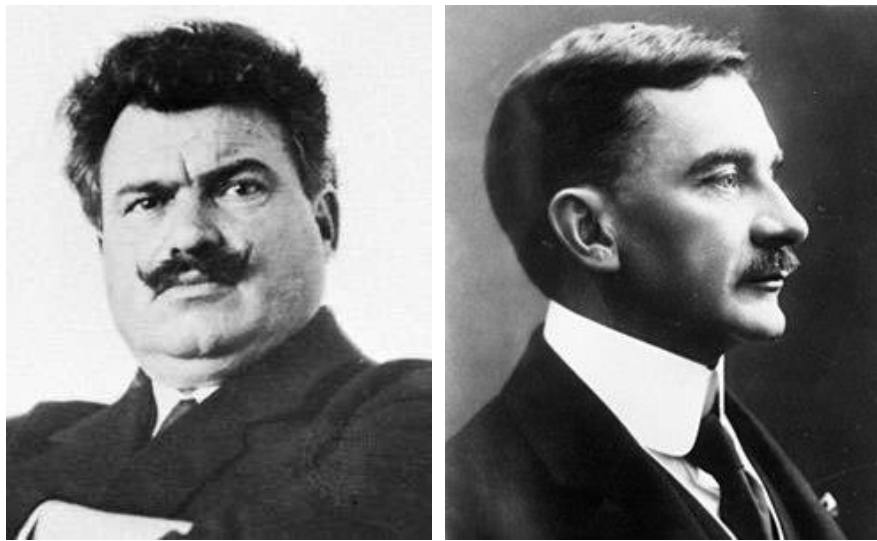
Az első világháború vége jóval nagyobb változásokat eredményezett a kontinens keleti felén, mint Nyugat-Európában. A háború következtében a nagy birodalmak végleg összeomlottak és helyettük zömmel új államok alakultak meg. Ezeket nemzetállamoknak nevezték, bár többségük nemzetiségi, vagy soknemzetiségű volt. A rossz határmegvonás miatt az elkerülhetetlenül jóval több kisebbség jött létre és a szomszédos államok mind területi vitában álltak egymással. A győztes nagyhatalmak célja a térség pacifikálása volt. A békeszerződések mellett kisebbségvédelmi szerződéseket is kötöttek, valamint kimondva-kimondatlanul is egyfajta elvárás volt a demokratikus politikai rendszerek megteremtése is. Az 1920-as évek elejére elfogadott új alkotmányok ezen elvárásnak igyekeztek megfelelni, bár a Balkánon az általános választójog csak a férfiakra terjedt ki és ott a monarcháknak komoly beleszólási lehetősége maradt a politikai életbe. A térség egészére igaz (Csehszlovákia félig-meddig kivételnek számít), hogy a demokratizálás szimulált, látszólagos volt. Néhány év elteltével visszatértek a választások manipulálásához (nyílt szavazás, korrupció, rendőri nyomásgyakorlás), és előbb-utóbb autoriter vagy diktatórikus fordulat következett be (hatalomátvételek, puccsok, királyi diktatúrák). Ennek szinte minden esetben belpolitikai okai voltak, tehát nem az olasz vagy a német minta pusztá követéséről volt szó.

	1913	1928	1933	1938
Csehszlovákia	66,25	58,42	56,55	52,24
Magyarország	47,03	42,27	44,70	42,99
Lengyelország	40,46	34,90	37,47	35,46
Románia	38,81	31,51	33,41	32,70
Jugoszlávia	35,90	34,00	32,96	32,32
Bulgária	33,25	30,51	30,47	40,04
K-Kö-Eu. átlaga	43,62	38,58	39,28	39,28
átlag Csehszl. nélkül	39,09	34,64	35,80	36,70

A kelet-közép-európai országok egy főre jutó GNP-je a nyugat-európai átlagérték százalékában, 1913–1938 (1960-as amerikai dollárértéken, vásárlóerő-paritásra átszámolva)

A legfontosabb belső ok a gazdasági elmaradottságra vezethető vissza. Kelet-Közép-Európa (Cseh- és Morvaország kivételével) a világgazdaság periferiáján terült el a hosszú 19. században is, s a centrumhoz képest relatív lemaradása még nőtt is. Ez a cseh tartományokra is igaz. Emellett a régióon belül eltérő fejlettségű volt a Dunától északra eső, illetve a balkáni régió. Utóbbinak többszáz éves hátrányt kellett volna ledolgoznia. A 19. században a kelet-közép-európai elit utánozni kezdte a nyugati mintákat, így fogyasztása nőtt, megtakarításai, beruházásai csökkentek, ezért nem válhatott az iparosítás hajtóerejévé. Még kevésbé volt erre képes az elszegényedő középosztály, amely állami állásokhoz jutva próbálta fenntartani magát. Később maga az állam próbált gazdaságfejlesztői szerepbe lépni, de ehhez szegény volt, ráadásul lépései növelték a bürokráciát és az adóterheket, emiatt pedig Nyugatról importált liberális demokrácia intézményei is eltorzultak a térségben. (Például az adókat engedelmesen megszavazó parlamentekre volt szüksége, amit választási manipulációkkal ért el.) Romlottak a piaci viszonyok, elsősorban a gabonaárak esése miatt. Az első világháború és a határváltozások után nőtt az államok közötti elzárkózás, a protekcionizmus. Rengeteg vámhatár szabdalta szét a volt Monarchia egységes piacát, a szomszédos országok többször bonyolították vámháborúkba egymással. Még a földreformok is gátolták a fejlődést (a kisbirtokokon nem alakulhatott ki modern technológia) és továbbra is súlyos volt a tőkehiány. Számos ország gátolta a külföldi tőke beáramlását is, a korábbi külföldi tulajdonokat pedig nosztrifikálták

(hazai tulajdonná alakították). A nagy világválság 1929-ben még tovább rontotta a régió gazdasági esélyeit. Az egy főre jutó GDP terén további leszakadásra került sor a Nyugathoz képest.

Alekszandar Sztambolijcski bolgár (1919–23) és Iuliu Maniu román (1928–30) miniszterelnök

Mindeközben az írástudás terjedése, a növekvő utazások, többek között a parasztkatonák első világháború alatti megismerkedése más földrajzi tájakkal és az ott élő emberekkel jelentősen növelte a politikai mobilizálódást. Tömegek váltak alkalmassá szervezett politikai cselekvésre. Előbb a szociáldemokrata, majd a parasztpártok váltak tömegeket mozgató erővé (később az általuk okozott fenyegetés miatt a középosztályok is létrehozták tömegpártjaikat és hasonló folyamatokat eredményezett a nemzeti ébredés például a kisebbségek között). Az alsóbb rétegek politikai mobilizálódása még Nyugaton is nehézségeket okozott, ahol állandóan nőtt az egy főre jutó jövedelem és a választójog kiterjesztése lassú, fokozatos volt. Kelet-Közép-Európában viszont nagyon hirtelen került sor az általános választójog megadására (1918). Az egy választóra jutó nemzeti jövedelem ennek következtében csökkent, ami redistribúciós válságot eredményezett. A létminimum szintjén tengődő, de politikai tapasztalat nélküli választói tömegek könnyen váltak demagóg ígéretek áldozataivá. A rosszul működő gazdaság miatt a politikai elitek továbbra is az alsóbb osztályok megsarcolásával kísérleteztek, hogy növeljék az állami bevételeket és ezt (legalább részben) a gazdaság fejlesztésére fordítsák. A politikailag öntudatos rétegek viszont tiltakozni kezdtek e sarcolás ellen, aminek egyenes következménye politikai jogaik folyamatos csorbítása lett. A gyenge gazdasági teljesítmény tehát mintegy automatikusan eredményezte az elnyomó politika terjedését. Ez pedig az esetek többségében visszahatott a gazdasági eredmények romlására, ördögi kört hozva létre. Világosan mutatja e jelenséget a térség nyugatias gondolkodású reformereinek sorsa, akik többnyire parasztpolitikusok voltak. A bolgár Alekszandr Sztambolijcski vagy a román Iuliu Maniu hiába tűzték ki célként maguk elé a korrupt és bürokratikus régi rendszer megváltoztatását, hatalomra jutva a régi struktúrákba ütközve maguk is kénytelenek voltak élni annak elítélt módszereivel, ha másért nem, azért, hogy meggátolják a cinikus régi elitek visszatérését a hatalomba. Így előbb-utóbb ők maguk is tisztességtelen eszközökhöz nyúltak, besározódtak. A régi elit tagjai viszont „ráébredtek”, hogy a demokrácia veszélyes és annak terjedését igyekeztek meggátolni – akár erővel, akár piszkos trükkök segítségével. Ezen trükkök egyike az olyan fajta szociálpolitika volt, amely egyik társadalmi réteget a másik ellen játszotta ki (többnyire az öntudatosabb, vagy annak vélt munkásokat preferálva a parasztsággal szemben). A relatív szegénységével egyre inkább tisztában lévő parasztság azonban mindenütt lázadni kezdett ezen újabb elnyomó politika ellen.

Forradalmak Európa országaiban 1917 és 1923 között – zömmel Kelet- és Közép-Európában

Az 1918-ban felszabadult népek, a győztes országokká alakuló területek **nemzeti forradalom** estek át (de ez jellemző a háborúban vesztes Törökországra is), míg a vesztes országokon többnyire **szociális jellegű forradalmak** söpörtek végig. Közülük a legradikálisabbak a **kommunista hatalomátvételek** voltak, melyek Oroszországot kivéve kudarcba fulladtak. A legtöbb társadalmi forradalmat tehát **ellenforradalmak** követték (Magyarország, Bulgária, Baltikum). Sok országban **forradalom-megelőző lépéseket** hajtottak végre: földet osztottak, kiterjesztették a választójogot (az alsóbb osztályokra, illetve a nőkre) stb. A választójog kiterjesztése miatt a legtöbb országban **átalakult a régi pártrendszer**. A liberális pártok túlsúlya vagy a liberális-konzervatív kettősség helyett sokszínű, számos **politikai törésvonal** által meghatározott pártrendszer alakult ki (az alsóbb rétegekben parasztpártok, szociáldemokraták, kommunisták; a középosztályokban agrár- és kisgazdapártok, illetve iparpártok, a felső-közép rétegek esetében pedig nemzeti vagy vallási alapon álló erők stb. A liberális párt csak Romániában maradt erős, elnevezése azonban ott is megtévesztő. Soknemzetiségű országokban ez a struktúra minden egyes nagy létszámú nemzeti csoportban külön-külön létrejött, így akár **több tucat párt** is létezett, sőt akár **mandátumhoz is jutott**. Ez megnehezítette a kormányképes koalíciók létrehozását, **ingataggá tette a végrehajtó hatalmat**. Ez a bizonytalanság sok ország lakosságában/elitjében bizalmatlanságot keltett a parlamentarizmussal, demokráciával szemben és növelte a vágyat egy erős, rendpárti vezetés iránt.

Tömegdemonstráció Prágában (1918. október 28.) és Bulgáriában (1920-as évek eleje) előbbi nemzeti, utóbbi társadalmi (paraszti) forradalomnak tekinthető

Többet akarok tudni

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 109–117, 135–157.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

kkeu1918utan.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Gyűjtse össze a térség országaiban 1918 és 1939 között kormányzó miniszterelnökök nevét. Számolja ki, melyik országban átlagosan hány hónapig állt fenn egy kormány. Értékelje az így nyert adatokat!

2. Válság és radikalizálódás

A gazdasági világválság még jobban kiélezte az elmaradott gazdaságok problémáit. A recesszió az iparosodott államokban volt a legnagyobb (térsgünkben főleg Csehszlovákiában), de a válság nem kímélte az agrárszektort sem. A mezőgazdasági termékek ára ugyanis még jobban zuhant, ezért a parasztság eleve igen alacsony életszínvonala jelentősen csökkent és rengeteg volt a munkanélküliek száma az agráriumban (is). A Balkánon a válság szinte csak a mezőgazdaságot érintette, az ipari termelés akár még növekedett is. Születtek ugyan tervek a térség gazdasági összefogására, de e vámuniók politikai ellentétek miatt nem alakultak ki. 1933 után az egész térség – Csehszlovákia kivételével – a regenerálódó német gazdaság függésébe került. A nácik felvásárolták a régió agrártermékeit, cserébe viszont pénz helyett iparcikkeket adtak. A pénzforgalom kikapcsolása gazdasági kényszer is volt, hosszú távon azonban kiszolgáltatottá tette a kisállamokat. Ez volt a *clearing*, azaz klíring-rendszer, amelyben kölcsönös fizetés helyett a felek leírták, leszámították az egymás felé fennálló tartozásokat.

Az elszegényedő keleti országok és lakosságuk bizalma végleg megrendült a kapitalizmusban és annak liberális alapelveiben. Az országok közötti csere érzésük szerint nem járt komparatív előnyökkel. Úgy látták, a gazdag országok kizsákmányolják a szegényebbeket. A szorgalmas munka sem eredményezett gazdagodást, szemben például a tőzsdei spekulációkkal. A szegény országok lakossága már nem csak saját korrupt elitjét hibáztatta, hanem magát a kapitalizmust, amely nyomort hozott létre és mint 1914-ben kiderült, a háborút sem tudta megakadályozni. A radikális bal- és jobboldal egyaránt bírálta a kapitalizmust és a liberalizmust, nemcsak annak gazdasági elveit, hanem politikáját is. A kapitalizmussal együtt a parlamentarizmus, a demokrácia is támadások kereszttüzébe került. Megerősödtek azok az ideológiák, amelyek támadták a kapitalizmust, a „plutokráciákat” (a gazdagok uralma jelentésű kifejezést használták a centrum gazdag országaira, de antiszemita kontextusban is). A kommunizmus és a náciizmus–fasizmus közül főleg az utóbbi erősödött meg: a nacionalizmus hangulatában könnyebb volt rámutatni az országok közötti „kizsákmányolásra”, mint a társadalmi osztályok közöttire.

Hogy van az ???...

hogy a bolsevitek és a zsidók jól kijönnek egymással!

és hogy a plutokraták jól kijönnek a zsidókkal!

Miért?

Azért, mert a bolsevizmus és a plutokrácia a zsidók műve.

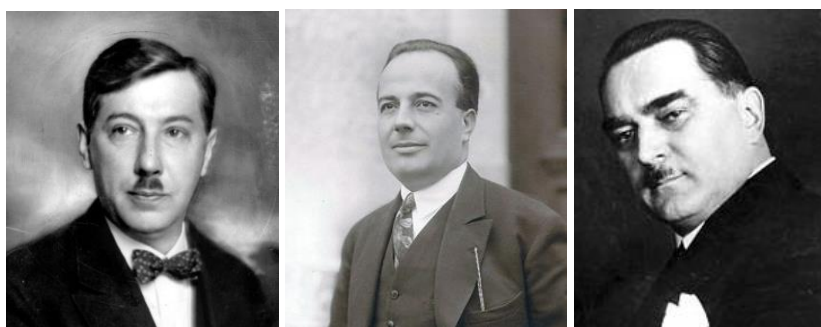
Szerb (jugoszláv) antiszemita, antibolsevik plakát (1941)

A politikailag mobilizálódott, de szegény tömegek fogékonyává váltak e radikális nézetekre. Mind a szélsőbal, mind a szélsőjobb bőven merített a sorsával szintén elégedetlen, nagy létszámú nemzeti kisebbségek soraiból is. 1918 után jelentősen nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma is. Az alacsony társadalmi mobilitás miatt jelentős részük nem kapott képzettségének megfelelő munkát. Hasonló helyzetbe kerültek az első világháború után leszerelt tisztek és altisztek is. Ők, akik korábban százaknak parancsoltak, munkanélküliek lettek. E rétegekből verbuválódtak a szélsőséges nézetek támogatói. A frontgeneráció tagjai már a húszas években félkatonai szervezeteket hoztak létre. 1929 után újra virágzásnak indultak e mozgalmak. Utcai összecsapásokra került sor a radikális bal- és jobboldali csoportok között.

A VMRO terrorista szervezet jelvénye (1925) Fenti jelmondata: szabadság vagy halál

Kelet-Közép-Európában is megjelentek mind a nemzeti, mind a nemzetek feletti radikális jobboldali mozgalmak. Előbbiek a Balkánon már 1914 előtt is léteztek (Belső Macedón Forradalmi Szervezet – VMRO; Ifjú Bosznia; Egyesülés vagy Halál stb.). Az erősen nacionalista szervezetek célja a nemzet (újra)egyesítése és megtisztítása volt, de gyakran a régi elitek kiváltságai ellen is felléptek, részben a kommunistáktól átvett újraelosztási jelszavakkal. Ideológiájuk kelet-európai eredeti eleme a nativizmus (őshonossági szemlélet) volt. Ez lehetett a primitív, törzsi társadalom magasztalása (dákoromán kontinuitás, magyar szittyá-kultusz), vagy a romlatlan parasztság, népiség idealizálása is. Mindkét nativista irányzat város- és ipar-ellenes volt, de később néhány technokrata vezetőjük belátta, hogy modern ipar nélkül nincs hadsereg, így a vágyott nemzeti területek meghódítása / megvédése sem lehetséges. 1929 után több országban is megjelentek ezek a technokrata politikai vezetők (a lengyel Eugeniusz Kwiatkowski, a román Mihail Manoilescu, a szerb Milan Stojadinović stb.). A gyors iparosítást összekapcsolták a tervezés és az egypárti, korporatív irányítás szükségességével is, s bár újraelosztást is akartak, csak félszívvel támogatták a zsidók gazdasági korlátozását.

Eugeniusz Kwiatkowski, Mihail Manoilescu, Milan Stojadinović – technokrata vezetők

A kelet-közép-európai **nemzetek feletti szélsőjobboldal** faji, illetve vallási jellegű is lehetett. A **fajelmélet** alapján álló **radikálisok** számára a nemzet csak eszköz volt egy végső, faji cél elérése érdekében, amiért a nemzet akár fel is áldozható szerintük. Egy részük azonban saját népéből igyekezett „megteremteni” a „felsőbbrendű” fajt, pl. a horvát **usztasák** vezére, **Ante Pavelić**. De az ősi eredetmondák (szarmata–lengyel, turáni–magyar, dák–román stb.) is a faji felsőbbrendűség magyarázatául szolgáltak. A **vallási alapon álló** nemzetek feletti **radikalizmus** elsősorban katolikusokból állt, akik a protestantizmus és a felvilágosodás miatt „vallásellenes” és egyúttal kapitalista Nyugat mellett az „eretnek” (ortodox vagy kommunista) Keletet is élesen támadták. Nézeteik nem voltak totálisak, például elfogadták az állam és a civil társadalom elválasztását, és inkább **korporatív** államot akartak, mint totálist.

A román Vasgárda, a horvát usztasák és a magyar nyilasok propgandaplakátjai

Mindhárom szélsőjobboldali csoport **antiszemita** volt, de **nézeteik** e téren **is különböztek**. A nemzeti alapon álló radikálisok a zsidók (gazdasági) kiszorítását követelték, míg a faji radikálisok végül csak a népiertást látták megoldásnak. A vallási radikalizmus elvetette a zsidók fizikai likvidálását, helyette kikeresztelkedésüket és asszimilációjukat támogatta. Gyakorlatilag azonban csak akkor ismerték el őszintének a kikeresztelkedést, ha az elég hamar (például **1918 előtt**) történt meg. Ténylegesen a nemzeti és a vallási radikálisok is bűnrészesekké váltak a deportálásokban és a holokausztban. Általában véve is kijelenthető, hogy a térségben a **nemzeti és a nemzetek feletti radikalizmus kevésbé különült el** élesen, mint Nyugat-Európában, nézeteik között sok átfedés volt és táboraik között is volt átjárás.

Mindenesetre tény, hogy **a radikálisok** a harmincas években **megjelentek a kormányzati pozíciókban**. Ezt a régi „liberális” (ténylegesen inkább konzervatív) elit is kénytelen volt elfogadni, talán abban bízva, hogy idővel épp úgy kiszorítja őket, mint a húszas években. Tévedtek. A **konzervatívok és a radikálisok szövetsége** egy sajátos „**félfasizmust**” hozott létre a térségben. Kényszerházasságukon belül három jelentős vitás kérdés volt. **1. Kormányforma** terén a konzervatívok a régi, korrupt parlamentarizmust akarták fenntartani, míg a radikálisok az olasz fasiszta és/vagy a német náci modellt támogatták. A kompromisszum az lett, hogy a régi kormánypártok **Nemzeti Egység Pártja** / Tábora / Front néven újjáalakultak, kvázi egypárti rendszer jött létre, de formailag a parlamenti választások fennmaradtak. **2. A zsidókérdésben** a konzervatívok csak az állami életből akarták kizárni a zsidókat, a gazdaságiból nem. Idővel a radikálisok azonban rávették őket olyan zsidótörvények elfogadására is, amelyek **árjásítást** írtak elő. Ez precedenst teremtett, s a lejtőn ezután nem volt megállás. **3. A társadalmi és gazdasági reformokat** a régi elit elutasította, a radikálisok viszont újraelosztást köve-

teltek (részben a zsidó vagyomból). A két tábor a már korábban említett technokraták kapcsolták össze, akik szinte mindenütt elindították gazdasági reformjaikat (iparosítás). Ezek ugyan sikeresek voltak, de a Nyugathoz való felzárkózást nem tudták elérni. – A félfasiszta szövetség megkötésekor a régi elit eredeti célja az volt, hogy kifogja a szelet a radikálisok vitorlájából. A társadalom radikalizálódása miatt azonban a választók inkább a szélsőségeket támogatták.

Többet akarok tudni

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 157–159, 177–211.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!
valsag.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Gyűjtse össze a térség országaiban működő szélsőjobbaldali szervezeteket és próbálja meg őket kategorizálni az olvasóleckében tanultak alapján! Melyek azok, amelyek besorolása problémát okozott? Mi ennek az oka?

3. Lengyelország

Lengyelország újjáalakulásához kisebb csodára volt szükség: **mindhárom felosztó hatalma vereséget szenvedett** az első világháborúban. Ez egyúttal csábító lehetőséget is adott arra, hogy minden szomszédjával szemben maximalizálja területi nyereségeit. Emiatt tartósan súlyos konfliktusokba került, valamint nagy létszámú kisebbség került az új államhoz. A „**hoszszú 19. században**” igen eltérő módon fejlődtek a német (Posen/Poznań vidéke), a Habsburg (Galícia) és az orosz uralom alatt álló területek. Utóbbin belül elkülönült egymástól a „**kongresszusi Lengyelország**” és a közvetlenül orosz uralom alatt álló, ukrán és fehérorosz többségű keleti határvidék (**Kresy**). **E területek egységesítése** mind politikai, mind gazdasági szempontból nehéz feladat volt, főleg mivel a háború után az ország romokban hevert, minden határvidéken harcok folytak és eleinte egységes kormány sem alakult ki. A káoszt tovább súlyosbították a parasztok és a munkások forradalmi jellegű akciói (**föld- és gyárfoglalások**), ezeket csak erőszakkal tudták leverti.

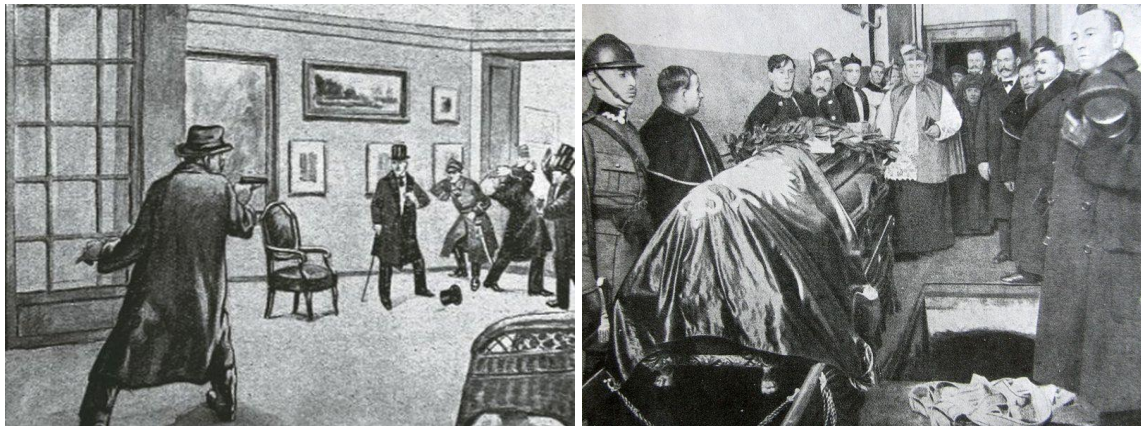
Lengyelország **köztársasági** államformát vett fel, és eleinte demokratikus rendszert működtetett, a nőkre is kiterjedő **általános választójoggal**. Széttöredezett pártrendszere, a pártok közötti nemzeti és ideológiai ellentétek, valamint a törvényhozó hatalom túlereje miatt a kormányok gyengék voltak, gyakran cserélődtek. Ez lejáratta a parlamentarizmust és megteremtette az igényt egy rendpárti, erőskezű kormányzásra, amely **1926**-tól egy egyre jobban a diktatúra felé tolódó **autoriter** rendszert teremtett meg.

Józef Piłsudski és Roman Dmowski

A háború utáni káoszból **1918** végére **két hatalmi központ** kezdett kiemelkedni. Egyiknek élén **Józef Piłsudski** marsall állt, aki katonai erőre és a baloldali pártokra támaszkodott, míg az emigráns, jobboldali **Roman Dmowski** az antant politikai támogatását élvezte. Az első stabil kormányt végül kompromisszumosan alakították meg, de **tartós együttműködés nem alakult ki** a két tábor között. A többi politikai erő közül ki kell emelni még a két parasztpártot (Piast és Felszabadulás). Az **1919-es választások** Dmowski **nemzeti demokratáit** juttatták relatív többségbe. Köztársasági elnökké Piłsudskit választották, ám ő az **1921-es alkotmány** életbe lépése után nem indult újra az elnöki posztért – az ugyanis túl szűkre szabta a jogköreit. A tábornok túlhatalmától való félelem okozta azt is, hogy a **törvényhozás jogköreit** a kormány és az elnök rovására is **megnövelték**. **1921**-re zárult le a határokért vívott harcok sora is, amelyek között az **1920-as lengyel–szovjet orosz háború** volt a legjelentősebb. A Varsó elleni szovjet támadás

idején fogadták el a (második) földreformtörvényt, amelynek révén sikerült a parasztságot mozgósítani a honvédő harcokra.

Merénylet az új köztársasági elnök ellen és az államfő felravatalozott koporsója, 1922

1922 végén egy baloldali államfőt választott meg a szejm (azaz az alsóház). A jobboldali tiltakozások közepette egy merénylő két nappal beiktatása után meggyilkolta az elnököt. Utódja már a centrumerők politikusi közül került ki. A polgárháború veszélye mellett gazdasági káosz is eluralkodott (súlyos infláció, hatalmas munkanélküliség, országos sztrájkok). Piłsudski a hadsereg éléről is távozott. 1923-ban megalakult egy olyan kormány, amely kivételesen sokáig, két évig hivatalban maradt. Ezalatt sikerült konszolidálni a gazdaságot (igaz, parlamenten kívüli módszerekkel, rendeleti kormányzással). Új pénzt vezettek be zloty néven. Újabb földreformot készítettek elő. A lengyel exportcikkek árának esése és a németekkel vívott vámháború azonban újabb gazdasági válságot, és a kormány bukását is okozta. Ekkor olyan széles kormány jött létre, melynek pártjai egymástól tökéletesen különböző nézeteket vallottak. Nem meglepő, hogy 1926 tavaszán bankcsődök és zavargások kezdődtek el, s a kormány is felbomlott. Általánossá vált az akarat egy erős kormányzás létrehozására.

Piłsudski nyilatkozata a sajtónak a puccs szükségességéről (1926)

...tudom, hogy részletesen meg kellene magyaráznom a hazánkban bekövetkezett eseményeket [...] az év elején, a múlt év végéről nem is beszélve, megfeszített küzdelmet folytattam a viszonyok megjavításáért a Köztársaságban, különösen pedig a hadseregben. Ez a harc [...] nem hozott döntő eredményeket. Tehát úgy tűnt nekem, hogy követeléseimmel szemben mindazok az erők felsorakoztak, amelyek véleményem szerint visszatartják Lengyelország fejlődését, tartósan fokozzák a demoralizációt, az államapparátus üszkösödését, s ezek lehetetlenné tették számomra, hogy hosszasan passzív maradjak. Különösen az háborított fel, hogy a visszaélések abszolút büntetlenek maradtak az államapparátusban. [...] A végső momentum, amely döntésre kényszerített, annak a kormánynak [újbolí] megalakítása volt, amely miatt az állam szolgálatából [1923-ban] kiléptem, mivel nem akartam [...] támogatni azokat az embereket, akik véleményem szerint részt vettek a Lengyel Köztársaság elnökének [...], személyes barátomnak a meggyilkolásában.

Ez Piłsudski személyében el is érkezett. Az évek óta visszavonult tábornok 1926 májusában puccsal átvette a hatalmat. A hadsereg – amely nem állt a szejm ellenőrzése alatt – már régóta készült egy ilyen akcióra. Piłsudski célja a lengyel állam szanálása volt, így uralmát szanációs rendszernek nevezik. Ő maga csak ritkán állt a kormány élére, általában a hadügyminiszteri posztot töltötte be. Új köztársasági elnököt is választottak Ignacy Mościcki személyében. A szanáció megfordította a hatalmi ágak közti viszonyt: ezután a végrehajtó hatalom elsőbbsége jött létre. Így kívánták felszámolni a pártok uralmát és a „szejmokráciát”. Ennek érdekében a tábornok létrehozott egy „politikamentes”, pártok- és osztályok feletti szervezetet, melynek neve a Kormányt Támogató Pártonkívüliek Blokkja (BBWR) lett, ami az 1928-

as választásokon viszont csak egyharmadnyi helyet szerzett. **Centralizált, államközpontú rendszer** alakult ki, de ez az „**erkölcsi diktatúra**” valódi programmal nem rendelkezett. Korlátozták a sajtószabadságot, a parlamentet gyakran mellőzték vagy fegyveres bevonulásával akarták megfélemlíteni. **Az ellenzék** ugyanakkor **megosztott** volt, a jobboldal a szélsőjobb irányába toledott, míg a baloldal – amely eleinte bízott a szanációs rendszerben és vezetőjében – kevés mozgástérrel rendelkezett. **1929** végén **Centrolew** (balközép) néven ugyan formálódott egy erős csoport, de ennek vezetőit koholt vádakkal letartóztatták és elítélték. Ezután a két parasztpárt egyesülése révén létrejött **Néppárt** lett a mérsékelt (de kissé balra tolódott) ellenzék vezető ereje. A harmincas évek elején **új alkotmányt** dolgoztak ki, amely elnöki rendszert hozott létre. 1921 után másodszor készült alkotmány Piłsudski személyére: 1921-ben ellene, **1935**-ben viszont rá szabva. Az elnöki posztot azonban nem foglalhatta el, mert épp **1935**-ben meghalt.

A Lengyel Köztársaság alkotmánya (1935)

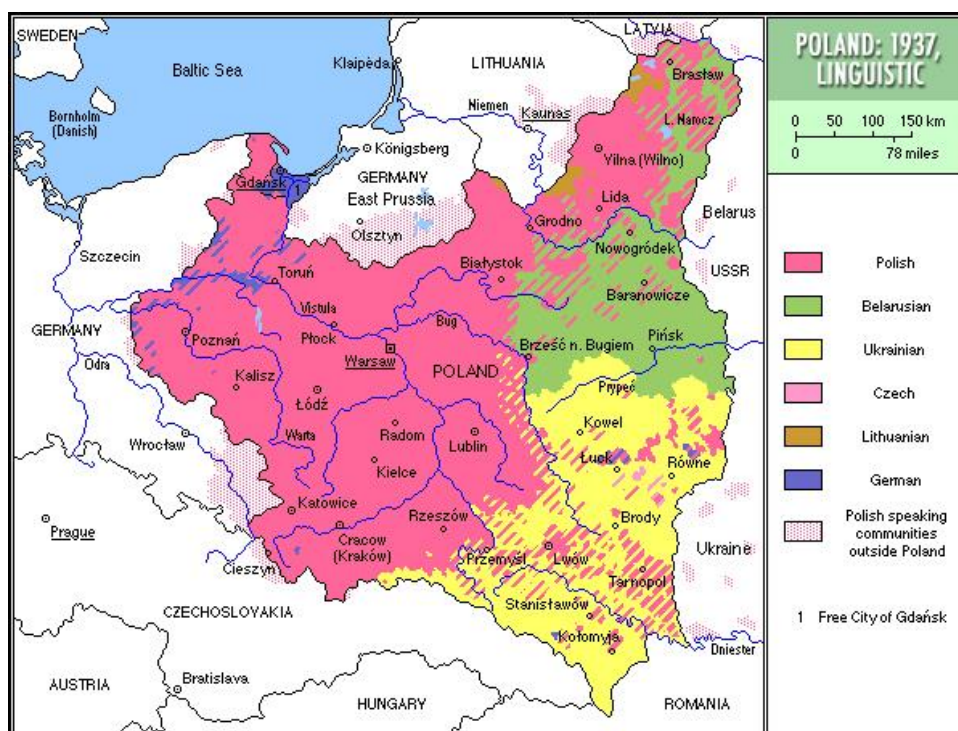
2. cikkely. (1) Az állam élén a köztársasági elnök áll. (2) Isten és a történelem előtt felel az állam sorsáért. (3) Legfőbb kötelessége az állam javáról, védelmi képességéről és a világ népei között elfoglalt helyéről való gondoskodás. (4) Személyében összpontosul az egységes és oszthatatlan államhatalom.
3. cikkely. (1) A köztársasági elnök fennhatósága alá tartozó állami szervek a következők: a kormány, a szejm, a szenátus, a fegyveres erők, a bíróság, az állami ellenőrzés [...]
12. cikkely. A köztársasági elnök
- a) saját belátása szerint nevezi ki a minisztertanács elnökét és annak javaslata alapján a minisztereket;
- b) hívja össze és oszlatja fel a szejmet és a szenátust; [...] d) ő a fegyveres erők főparancsnoka [...]
15. cikkely. (1) Hivatali tevékenységéért a köztársasági elnök nem tartozik felelősséggel. [...]
57. cikkely. A köztársasági elnök rendeletei törvényerejűek.

1935 őszén – ellenzéki bojkott mellett – újabb választást is tartottak. A BBWR így kényelmes többséget szerzett, ám ezt követően feloszlatták. Feltehetően egy párton nélküli diktatúra létrehozására tettek kísérletet, amelyről hamar kiderült, hogy működésképtelen. A politikai harc ugyanis így az utcákon folytatódott. A német támadás előtti utolsó négy év azonban a „**diktátor nélküli diktatúra**” időszaka volt, amely az utódlási harcokról szólt. Ennek fő szereplői Mościcki köztársasági elnök, **Edward Rydz-Śmigły** tábornok, a hadsereg főparancsnoka, illetve az „**ezredek**” voltak – utóbbiak egyike a miniszterelnök, a másik az új kormánypárt, a **Nemzeti Egység Tábor**a vezetője lett. A harc **1939**-re sem dőlt el véglegesen, mint ahogy az ellenzéki erők teljes megsemmisítése sem történt meg. E korszak sajátossága, hogy a tehetséges **Eugeniusz Kwiatkowski** gazdasági intézkedései révén **jelentős fellendülés** következett be.

Mościcki köztársasági elnök (balról) fogadja az egyik „ezredest” (1937)

A hivatalos népszámlálások szerint az ország lakosságának 69%-a volt lengyel. A legnagyobb kisebbség az ukrán (14%), a zsidó (8-9%) és a belorusz volt (4%), de utóbbtól a németek száma sem sokkal maradt el. Feltehetően sok keleti szláv inkább lengyelnek vallotta magát. Mindvégig komoly lengyelesítő asszimilációs nyomás nehezedett rájuk, ami az ukránok esetében a harmincas években szinte polgárháborús viszonyokat eredményezett. A lengyel telepesek legyilkolását Varsó bosszúhadjárataival torolta meg. Kezdetől nagyon erős volt az antiszemitizmus, ami a lengyelek, beloruszok és az ukránok részéről is kivitelezett pogromokat is okozott már 1919-ben. Numerus clausus bevezetésével az állam igyekezett csökkenteni arányukat a felsőoktatásban és így az értelmiségi szakmákban is. 1935 után a szélsőjobboldal ismét pogromokat hajtott végre. Komoly asszimiláció sújtotta a németeket is, ám a weimari és a náci állam is komoly támogatást nyújtott számukra.

Lengyelország etnikai térképe (1937)

Többet akarnak tudni

Rothschild, Joseph: *Lengyelország története a két világháború között*. Szeged: JATE, 1995.
 Szokolay Katalin: *Lengyelország története*. Budapest: Balassi, 1996. 133–172.
 Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest: Osiris, 2003. 162–175, 306–334.
 Lagzi Gábor: *Ellenzékiség és együttműködés között. Ukránok a két világháború közötti Lengyelországban (1918–1939)*. Budapest: L'Harmattan – ELTE, 2015.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!
[lengyelorszag.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen szakirodalmat a két háború közötti lengyel külpolitikáról! Ezek alapján írjon néhány oldalas összefoglalást a témáról!

4. Csehszlovákia

Az **1918. október 28**-án kikiáltott csehszlovák állam története több szempontból különbözik a térség többi országától. Először azért, mert a cseh tartományok a Monarchia **iparilag legfejlettebb** területei voltak, Európa gazdasági régiói közül a félperifériához tartoztak. Másrészt – ismét igazolva a gazdasági és a politikai fejlettség közötti szoros kapcsolat tételét – itt épült ki Kelet-Közép-Európa **legdemokratikusabb** rendszere. Ugyanakkor voltak hasonlóságok is a szomszédokkal: különböző fejlettségű területek kerültek az államba, melyeket **nehéz volt egy-ségesíteni**; továbbá nemzetiségi szempontból is nagyon heterogén ország jött létre, amelyben a névleg államalkotó szlovákok sem érezték magukat otthon. A cseh politikai elitnek döntenie kellett volna, hogy történelmi (a németekkel közös, de a szlovákok nélküli), vagy nemzeti (a szlovákokkal közös, de a németek nélküli) alapon hozza létre új államát. Ehelyett mindkettőt akarták, sőt stratégiai okokból még ezen is túlterjeszkedtek (a magyarlakta területek révén).

A csehszlovák **demokrácia azonban koránt sem volt teljes**. Jórészt az alapító atyák, különösen **Tomáš G. Masaryk** köztársasági elnök víziója volt a demokrácia, amelynek igénye nem járta át a teljes társadalmat. Másrészt a csehszlovák demokrácia egy propaganda-termék is volt, egy olyan országimázs, amelyet tudatosan építettek. Ennek révén külföldön demokratikusabbnak tekintették az országot, mint amilyen ténylegesen volt.

Csehszlovákia így is a térség legdemokratikusabb állama volt, ahol a parlamentáris viszonyok **1938**-ig fennmaradtak. Korlátai közé tartozott, hogy a köztársasági elnöknek erős jogkörei voltak, ráadásul **két alkotmányon kívüli „intézmény”** is működött az országban: az elnök körüli kamarilla (a „Vár”), amelynek az összes pártban voltak ügynökei, illetve a kormány-pártok vezető embereiből álló **„ötösfogat”**, aminek tagjai a parlamenti szavazások előtt maguk döntöttek minden fontos ügyben. A képviselőknek a szigorú pártfegyelem miatt nem volt szabad e döntés ellen szavazni. A parlamentarizmust korlátozta az is, hogy a Monarchiából örökölt bürokrácia (és a régi hagyományokat átvevő új hadsereg) is fokozatosan **kivonta magát a Nemzetgyűlés ellenőrzése alól**. Egyre jobban erősödött a kormány hatalma is a törvényhozással szemben, sorra születtek olyan törvények is, amelyek a parlament helyett a bürokrácia pozícióit erősítették. Erősen centralizált **„tekintélyelvű demokrácia”** alakult ki.

Ausztriához csatlakozni kívánó szakadár német területek 1918 őszen – a legjelentősebb Deutschnöbmen (barna); a további három tartomány: Sudetenland (sárga), Böhmerwaldgau (narancssárga), Deutschsüdmähren (világos lila). Nem jelentett be önrendelkezést a Tescheni hercegség (sötétlila; itt inkább lengyel-cseh konfliktus zajlott), sem a német nyelvszigetek (zöldeskék).

1918 és 1920 között egyfajta **„nemzeti diktatúra”** működött az országban. Az ideiglenes nemzetgyűlésben csak cseh és (jóval kisebb számban) szlovák képviselők voltak, a kormányt csak cseh pártok alkották. Ezen időszak kormányainak meg kellett küzdenie a nemzetiségi (főleg német) **szeparatista mozgalmakkal**, valamint a megélénkülő munkás- és tömegmozgalmakkal. Négy szakadár német tartomány is alakult, emellett fennállt a proletárforradalom esélye is. Prága több alkalommal is csak erőszakkal tudott úrrá lenni a nehézségeken. **1920**-ban végül elfogadták a demokratikus **alkotmányt**, a nyelvtörvényt, a nőkre is kiterjedő **általános választójogot** és intézkedtek a földreformról. Csak ezután tartották meg az első parlamenti választást, s így már kisebbségi képviselők is elfoglalhatták helyüket a nemzetgyűlésben. Ők nehezményezték, hogy erre csak az ország alapvető jogrendjének kialakítása után került sor.

Az 1920. február 29-én elfogadott alkotmány diszkiadása

A Csehszlovák Köztársaság alkotmánylevele (1920. február)

1. § (1) A Csehszlovák Köztársaságban minden államhatalom egyedüli forrása a nép. [...]
2. § A csehszlovák állam demokratikus köztársaság, amelynek feje választott elnök. [...]
7. § (1) A tartománygyűlések törvényhozói és közigazgatási tevékenysége megszűnt. [...]
22. § (1) A nemzetgyűlés tagjai megbízatásukat személyesen gyakorolják; utasításokat senkitől elfogadni nem szabad.
64. § (1) A köztársaság elnöke: [...] 4. egybehívja, elnapolja és feloszlatja a nemzetgyűlést (28–31. §), [...]
5. a hozott törvényeknek saját megjegyzései kíséretében való visszaküldésére jogosult (47. §) [...] 10. az összes véderőnek főparancsnoka [...]
66. § A köztársaság elnöke hivatalos ténykedéséért nem felelős. Az elnöki hivatalával kapcsolatos nyilatkozataiért a kormány felel.
67. § Büntetőjogilag csupán hűtlenségért, éspedig a képviselőház vádja alapján a szenátus előtt üldözhető.

A **következő tizenöt év**ben Csehszlovákia „**nemzeti demokráciát**” működtetett. Az ország pártrendszere igen töredezett volt, így 5-8 tagú koalíciókat kellett létrehozni, ezért a **kormányok gyakran váltották egymást**. A pártrendszer alapját a hat nagy cseh párt alkotta (**hexagonális pártrendszer**: az elitek, a középosztály és a munkásosztály is 2-2 párttal képviseli magát). Ezek egyike a kommunista párt volt, mely rendszerint 10% feletti eredményt ért el a választásokon. A CSKP az SZDP-ből vált ki **1921**-ben, ekkor a szociáldemokraták helyett a legerősebb párttá az **Agrárpárt** vált. Ennek élén **Antonín Švehla**, a kompromisszumok mestere, a kor egyik legtehetségesebb politikusa állt (miniszterelnök kis megszakítással **1922–29** között). A szlovák pártok közül a **Szlovák Néppárt** volt a legnagyobb, többnyire ellenzékben működve.

Tomáš G. Masaryk, Edvard Beneš és Antonín Švehla

A **hárommillió német**nek a csehekhez hasonló pártrendszere volt. Erős volt szociáldemokráciájuk is, de legtöbb pártjuk jobboldali volt, ezek között a szélsőjobboldali erők elutasították Csehszlovákia létét is és gyakori volt az obstrukciós magatartásuk. Ellenben a jobbközép erők

idővel „aktivistává” váltak, sőt 1926-ban beléptek az ún. **úri koalíció**ba is. Míg a korábbi koalíciók alapvetően nemzeti nagykoalíciók voltak, addig most a cseh baloldal ellenzékbe vonult, míg a Szlovák Néppárt és a német mérsékelt jobboldal pártjai miniszteri tárcákat kaptak.

Az úri koalíció akár a nemzetiségek közötti megbékélés előkészítője is lehetett volna. Az 1929-ben kirobbanó **világválság** azonban megrengette az addig igen prosperáló csehszlovák gazdaságot is. A válság különösen erősen sújtotta a németek által lakott területeket és Szlovákiát, így **hamarosan nemzeti feszültségek**et is keltett. A kormány (már nem Švehla vezetésével) nem tudott úrrá lenni a krízisen, azért sem, mert az 1929-es választások után egy igen heterogén, ún. „**széles koalíció**” jött létre: cseh és német, jobb- és baloldali pártok egyaránt tagjai voltak. Megerősödtek viszont a német szélsőséges pártok és „szabadon sodródott” a szélsőjobboldal felé a Szlovák Néppárt is. A prágai kormány erre úgy reagált, hogy lehetővé tette a szélsőséges lapok és pártok hatósági betiltását, valamint a gazdasági téren történő **rendeleti kormányzást** (ezzel újabb csapásokat mérve a demokráciára).

Masaryk temetési menete a prágai Vencel-téren (1937)

A csehszlovák politika további sajátossága volt, hogy Masaryk az alkotmány szerint akár haláláig elnök maradhatott. Idős kora ellenére 1935-ig posztján is maradt. Ekkor a másik alapító atya, **Edvard Beneš** követte az államfői hivatalban. Beneš addig – a gyakori kormányváltások ellenére – az államalapítástól kezdve **folyamatosan külügyminiszter** volt. Fontos elem az is, hogy a többnyire előrehozott választásokon a koalíció pártjai soha nem szereztek meg az 50%-ot. Ennek ellenére a kormány nem bukott meg, csak átszervezték.

Választási plakátok 1935-ből: Szudétánémet Párt, Agrárpárt és a cseh szélsőjobboldal

Az 1935-ös választásokon – a korábbi német szélsőjobb betiltása után megszervezett – Szudétanémet Párt szerezte meg a legtöbb voksot (de 15%-os eredménye miatt természetesen nem került kormányra). Vezetője, Konrad Henlein fokozatosan Hitler befolyása alá került, első számú célja a csehszlovák állam szétverése volt. Tudatosan provokálva a válságot, állandóan túlzó követelésekkel fellépve sikerült is nemzetközi konfliktussá súlyosbítani a krízist. A nagyhatalmak beavatkozása végül a müncheni diktátumhoz, Csehszlovákia megcsönkítéséhez vezetett (1938. szeptember 29.). Beneš és a kormány lemondott. Utódaiknak fél évük sem maradt az ország teljes megszűnéséig, de e rövid idő alatt az ország gyorsan sodródott a diktatúra és a rasszista politika megvalósítása felé.

Jozef Tiso: A Szlovák Néppárt ideológiája (1930.)

A történelmi jog alapján a szlovák országrész területén a szlovák nemzet autonómiájának hívei vagyunk. Tehát területi autonómiát, nem pedig nemzeti autonómiát hirdetünk, hogy hangsúlyozzuk a szlovák nemzet szuverenitását a szlovák országrész oszthatlan területén. Teljes mértékben megértjük a különbséget az ország autonóm és szövetségi berendezése között, és megvetéssel visszautasítjuk azt a gyanúsítást, hogy az autonómia igénylésével a csehszlovák állam egysége ellen ármánykodunk, mivel az ország autonóm berendezésnél átengedi bizonyos funkcióit az autonóm testületnek, és a többi funkcióban ez nem érinti a szuverenitását. A szövetségi rendszer tagadja az állam egységét az egyes állami egységek szövetsége javára, melyekből mindegyik igényli a saját állami szuverenitását, és a közös államszövetségbe egyenlőként lépnek be. Az autonómia az állami szuverenitás elismerése, és az autonomisták az ország egysége elismerésének talaján állnak.

Csehszlovákia elsősorban cseh állam volt. A szlovákokat a csehek úgy kezelték, mint egy szegény és tudatlan rokont: gyámság alá vonták őket. Hivatalosan nem ismerték el a szlovákok önálló nemzeti voltát sem, helyette „csehszlovák” nyelvről és nemzetről beszéltek. A csehszlovákizmus volt a hivatalos állameszme. Mivel eleinte alig volt szlovák értelmiség, cseh tanárok és hivatalnokok érkeztek Szlovákiába. A szlovák nyelvű oktatás kiépülése után számos fiatal szlovák értelmiségit képeztek ki, ám a cseh „gyarmatosítók” továbbra sem adták át nekik pozícióikat. Emiatt a szlovák értelmiség radikalizálódott, fokozatosan szélsőjobboldali nézeteket vett át. Növelte frusztráltságát, hogy a szlovák ipar is inkább visszafejlődött, mert a cseh és német vidékek fejlett iparának konkurenciájával nem tudott versenyre kelni.

Többet akarok tudni

Rothschild, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között*. Szeged: JATE, 1995.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest: Osiris, 2003. 175–187, 271–295.

Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony: Kalligram, 2011. 203–240.

Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest: Napvilág, 2016. 37–251.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

csehszlovakia.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy részletes kronológiát az 1918 és 1939 közötti csehszlovák történelemről. Használja fel a fenti szakirodalmat, de keressen a könyvtárban és az interneten talált más anyagokat is!

5. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága (videó)

Nézze meg a K-eu-i_kisállamok_nyomorusaga című videófájlt, szükség esetén többször is – a képek, feliratok és ez elhangzó magyarázat egyaránt segítséget adhat a téma megértéséhez.

Többet akarok tudni

Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Ring Éva (szerk.): *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Magvető, 1986. II. kötet 122–157. (Másik kiadás: *Bibó István válogatott tanulmányai*. Budapest: Magvető, 1986–1990. II. kötet. 187–237.)

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

bibo.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Foglalja össze pár oldalon, hogy különböző írásaiban milyen javaslatokat tesz Bibó a területi viták megoldására és Kelet-Európa konszolidálására!

6. Jugoszlávia

A Monarchia összes **utódállama** közül a délszláv volt a legösszetettebb, s emiatt a legtöbb problémával rendelkező ország. Lengyelországhoz hasonlóan nagyon eltérő társadalmú és gazdaságú területeket kellett volna egységesíteni, melyeknek politikai kultúrája is szélsőségesen különbözött. Csehszlovákiához hasonlóan megosztott volt az államalkotó nemzet, amelynek különbségeit a **jugoszlávizmus** eszméje, a „háromtörzsű egy nemzet” ideája próbált elfedni. A valóságban a szerbek, horvátok és szlovének **nem voltak egyenjogúak**, mindvégig **szerb dominancia** jellemezte az országot. A csehszlovák esetenél ez annyival volt rosszabb, hogy a csehekkel szemben **a szerbek gazdaságilag fejletlenebbek** voltak a másik két népnél és vallásilag is különböztek tőlük. Nem ismerték el a montenegrói, makedón és a bosnyák nemzetiséget sem, ezeket szerbnek tekintették. Valójában még az ószerbiai és a vajdasági szerbek között is jelentős eltérések voltak. Emellett – az összes győztes utódállamhoz hasonlóan – további nemzetiségeket (magyar, német, albán) is integrálni kellett volna, valamint szinte minden szomszédal harcok (vagy politikai küzdelem) folyt a kedvezőbb határokért.

*A Szlovének, Horvátok és Szerbek Államának proklamálása Ljubljában és Zágrábban
– e rövid életű állam később egyesült a Szerb Királysággal*

A **szlovének** számára azonban az új állam helyzetük javulását hozta: a német helyett a szlovén lett az oktatás és a hivatalok nyelve. Elégedettek voltak, többnyire a szerbekkel is együttműködtek. Ezzel szemben a **szerb–horvát vita** sokkal élesebb volt a cseh–szlovák ellentétnél, és az állam legfontosabb belpolitikai problémája lett. A **szerb centralizmus**sal és a királysági államformával szemben a **horvátok autonómiapártiak** és republikánusok voltak. (Csatlakozásuk az új államhoz leginkább az olasz fenyegetés miatt következett be, illetve azért, mert a háború utáni káoszban csak a szerb hadsereg tudta fenntartani a rendet.)

A horvát Stjepan Radić javaslata az SZHSZ Királyság megalakítására (1918. december 1.)

A szlovének, horvátok és szerbek néprajzilag egységes, de történeti, kulturális és politikai fejlődésük során három törzsrre szakadt népe [...] közös szövetségi államot alkot majd néprajzilag összefüggő területén s az alábbi ideiglenes államberendezkedés alapján: 1. A közös szövetségi államban a legfőbb hatalmat három régens gyakorolja, ezek pedig a szerb trónörökös, a horvát bán és a Szlovén Nemzeti Tanács elnöke. 2. A régensek nevezik ki a közös szövetségi kormányt, amely [...] felelős a szlovének, horvátok és szerbek nemzeti vagy legfőbb tanácsának. [...] 4. A kifejezetten a közös szövetségi kormánynak fenn nem tartott ügyekben autonóm állami kormányok alakítandók Szlovéniában, Horvátországban, Szerbiában és Montenegróban, valamint tartományi kormányok Bosznia-Hercegovinában, Dalmáciában és a Vajdaságban. 5. Az állami, illetve a tartományi kormányok felelősséggel tartoznak az illető száboroknak, nemzeti szkupstináknak és Nemzeti Bizottságoknak...

A fejletlen ipar miatt a munkásmozgalom, pláne egy kommunista forradalom nem fenyegette az országot. Földosztó paraszti mozgalmak is inkább csak az egykor a Monarchiához

tartozó területeken alakultak ki, legalábbis a földreformig. A jugoszláv pártrendszer is töredezett volt (ez a két háború közötti Kelet-Közép-Európa általános vonása). A legfontosabb az etnikai törésvonal volt; mindegyik nemzetiségnek jellemzően egy nagy pártja volt. Kivételt a szerbek jelentettek, két nagyobb párttal (a nagyszerb célokat követő Radikális Párt Nikola Pašić vezetésével, illetve a jugoszlávizmust képviselő Demokrata Párt). A harmadik legjelentősebb erő a szinte mindvégig ellenzéki Horvát (Köztársasági) Parasztpárt volt. Élén az extravagáns Stjepan Radić állt, aki folyamatosan harcolt a szerb centralizálás ellen.

I. Sándor király, Nikola Pašić, Stjepan Radić

Az új államot (amely a szerbek szerint a régi Szerbiával azonos, bár megnövekedett területű ország volt) 1918. december 1-jén kiáltották ki. Hivatalos neve Szerb-Horvát-Szlovén Királyság volt. A szerb alkotmányt egyszerűen kiterjesztették az egész országra, valamint az államformáról (és a király személyéről) sem kérdezték meg az újonnan csatlakozókat. Az ideiglenes nemzetgyűlés tagjait választás helyett a régi szerb és horvát törvényhozásból válogatták össze. Ez fogadta el az új (a nőkre nem kiterjedő) választójogot. 1920 őszén választásokat tartottak és összeült az alkotmányozó nemzetgyűlés. Ezt egyre több párt bojkottálta, köztük Radićék is, így a vidovdani alkotmány (Szt. Vitus napi, 1921. június 28.) a szerb centralista szándékokat hordozta magán. A történelmi tartományokat felszámolták. I. Sándor királynak komoly beleszólása volt a politikába, figyelmen kívül hagyhatta a parlamenti többséget is.

A Horvát Köztársasági Parasztpárt (átmeneti) betiltása (1925)

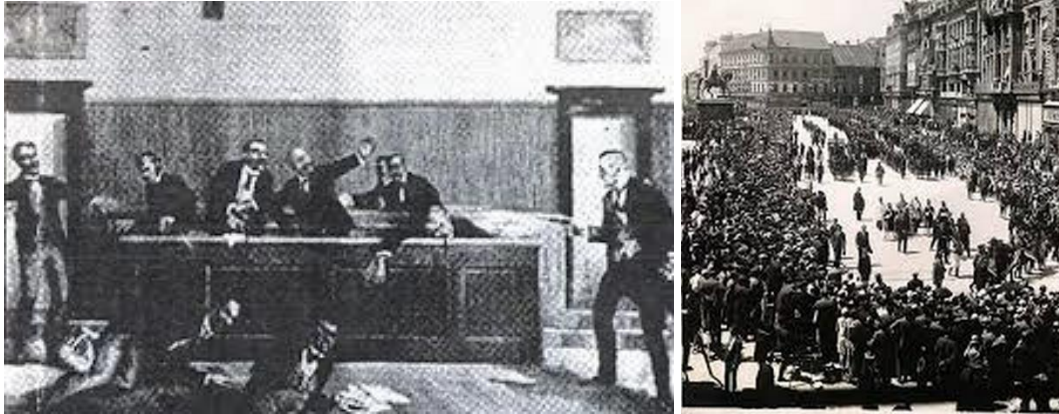
A HKKP elnöke [Radić], amikor [...] hosszabb ideig [...] külföldön tartózkodott, ellátogatott Moszkvába is, és pártját beiktatta a Paraszt Internacionáléba, habár tudta, hogy az a kommunisták szüleménye és szerve. [...] A HKKP ily módon államellenes, kommunista célokat tűzött ki maga elé és kötelezettségeket vállalt a Paraszt Internacionáléval, s így az országunkban betiltott kommunista párttal [...]

Ezért [...] a Minisztertanácsnak tisztelettel előterjesztem, hogy hozza meg az alábbi határozatot:

1. nyomban oszlassák fel a HKKP-t, mely a Paraszt Internacionáléba való belépése folytán a Kommunista Internacionálé szerves része lett;
2. a jövőre nézve is tiltassék be ennek a pártnak valamennyi gyűlése, és általában egész tevékenysége, valamint a párt valamennyi kiadványának, könyvének és újságjának közzététele; [...]
5. hogy a HKKP vezetősége ellen sürgősen indítsanak bűnvádi eljárást.

1921 és 1929 között állt fenn a korlátozottan parlamentáris rendszer, amelyet a folyamatos szerb-horvát küzdelem jellemezett leginkább. Ekkor a választások részben szabadok voltak, de a kétévente tartott voksolásokon egyre több volt a visszaélés és a hatósági nyomás. 1926-os haláláig többnyire Pašić volt a miniszterelnök. Egyedül 1924-ben vesztette el e posztot, ami-

kor egy ellenzéki együttműködés alakult ki és a parlamentet addig bojkottáló horvát képviselők is csatlakoztak ehhez. A Demokrata Párt ekkor tárgyalni kezdett a horvátokkal. Radić azonban Moszkvához is közeledett, s ezzel ürügyet teremtett saját letartóztatására, illetve a kormány bukására is, amit Pašićnak sikerült elérnie a királynál. A börtönben a megfélemlített horvát vezér lemondott addigi követeléseiről, ennek hatására nemcsak kiszabadult, de a kormányba is belépett. Nem sokáig: hamarosan támadni kezdte azt és ellenzékbe vonult.

A merénylet a parlamentben és Radić temetése

Pašić halála után a politikai harcok felerősödtek, a kormányok még instabilabbá váltak. A parlamentben (*skupština*) nem csak obstrukció zajlott, hanem a rendbontások is szaporodtak (immár utcai megmozdulásokon is). Végül egy radikális párti képviselő **1928 nyarán** az ülésteremben rálőtt öt horvát képviselőre, köztük Radićra is, aki két héttel később meghalt. A király váratlan lépéseket tett: felajánlotta az új horvát pártvezérnek, **Vladko Maček**nek Horvátország elszakadásának lehetőségét (de ő elutasította), majd először az ország történetében egy **szlovén (azaz nem szerb) miniszterelnököt** nevezett ki.

A 33 megye, illetve a 9 bánóság: közigazgatás 1929-ig és azt követően

Miután a válságot neki sem sikerült megoldania, **1929 elején** a király felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet és a pártokat, saját kezébe vette az ország irányítását, vagyis **királyi diktatúrát** vezetett be. Az **ország nevét Jugoszláviára** változtatta, a 33 megye helyett 9 bánóságra osztotta fel területét, melyek vízrajzi neveket kaptak. Kísérlet történt a **nemzeti keretek meghaladására**. Egységesült a jog- és az adórendszer is. A politikai elit lecserélődött. Két évvel később formálisan visszatértek a parlamentarizmushoz. Az új pártok nem alakulhattak meg etnikai alapon és mind a 9 bánóságban ajánlást kellett gyűjteniük. Az alsóház megválasztása nyílt szavazással történt, a **győztes párt pedig jelentős prémiumot kapott** (a

mandátumok kétharmada az övé lett). Ilyen körülmények között a régi elit bojkottálta a választásokat, így egyetlen pártra, a kormánypártra lehetett csak szavazni, melynek neve később **Jugoszláv Nemzeti Párttá** változott. Egyre nőtt az állami erőszak mértéke.

A marseille-i merénylet tettese usztasa egyenruhában – a merénylet pillanata

1934-ben horvát szélsőségesek (**usztasa** = felkelő) a makedón terrorszervezettel, a **VMRO**-val együtt Marseille-ben **meggyilkolták I. Sándor királyt**. (A résztvevőket Magyarországon képezték ki.) Az ország élére régenstanács került, de a belső ellentétek növekedtek. A diktatúrára nem enyhült számottevően. Az 1935-ös választások is a hatósági terror jegyében zajlott. Ezt követően **Milan Stojadinović**, a technokrata gazdasági szakember lett a miniszterelnök (1939-ig). Tárgyalt a horvátokkal, de eredménytelenül. A **gazdasági életben sikereket** ért el, egyensúlyba hozta a pénzügyeket és az agrárszektor, valamint sikeres iparosítási programot hajtott végre. Ezzel együtt kialakult a gazdasági függés Németországtól. A kormányfő **kísérletet tett egy fasisztoid rendszer** kiépítésére, amelynek ő lett volna a vezére. A horvát kérdésben viszont kudarcot vallott, ezért távoznia kellett. Utódja, **Dragiša Cvetković** viszont sikerrel egyezett meg Mačekkel (azért is, mert okultak Csehszlovákia bukásából). Az 1939-es kiegyezés (**sporazum**) lényege egy **széles autonómiával rendelkező Horvát Bánság** létrehozása volt (két addigi bánság egyesítésével és további horvát területek hozzácsatolásával). Az egyezés azonban túl későn született, valójában a szerb és horvát oldalon is sokan bírálták (az usztasák kevesellték, a szerbek sokallták; más nemzetek szintén autonómiát akartak). Mind a kormány (amelybe Maček is belépett), mind az ellenzék **erősen jobbratolódott**. A háború kitörésekor Jugoszlávia semlegessé nyilvánította magát, de nem tudta elkerülni a német támadást.

Többet akarok tudni

Rothschild, Joseph: *Jugoszlávia története a két világháború között*. Szeged: JATE, 1996.
Juhász József: *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest: Aula, 1999. 21–71.
Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest: Osiris, 2003. 187–198, 403–434.
Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest: História – MTA TTI, 2010.
Sokcsevits Dénes: *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest: Mundus Novus, 2011. 464–514.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!
jugoszlavia.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Gyűjtse össze Jugoszlávia fontos politikusait és írjon mindegyikükről rövid életrajzot!

7. Románia

Nagy-Románia létrejötte szintén annak volt köszönhető, hogy előbb az antanthoz tartozó Oroszország, majd pedig a központi hatalmak is vereséget szenvedtek a háborúban. Lengyelországtól annyiban különbözött, hogy már 1918 előtt is független királyság (Regát) volt, de e területhez (csakúgy, mint Szerbiához) nagyon különböző fejlettségű területek csatlakoztak. Ez tehát szintén az összes győztes utódállamra jellemző volt. Romániának is meg kellett küzdenie e területek egységesítésével. Lengyelországra hasonlított a nemzetiségi összetétele is: az államalkotó románok 72%-át tették ki a lakosságnak (igaz, az erdélyi és a regáti románság között jelentős eltérések is voltak). Az állam tehát számos kisebbséget kebelezett be (8% magyar, 4% német, 4% zsidó, 3% ukrán stb.). Románia politikai berendezkedése formálisan demokratikus volt, egészen 1938-ig. A román „demokrácia” azonban semmiképp nem értelmezhető nyugati standardokkal, sokkal inkább balkáni jellegű volt. Nem alakult ki ugyan egyetlen párt vagy koalíció tartós uralma, hanem egyféle váltógazdálkodás. Ennek módja azonban rendkívül furcsa volt: a román demokrácia „fordítva ült a lovon”. Előbb történt meg a kormányváltás (a király döntése alapján), majd ezt követően az új kormány megtartotta a választásokat. Ennek lebonyolítása előtt saját embereit helyezte el a közigazgatásban, és az ő közreműködésükkel „valahogyan” sikerült elsöprő győzelmet aratnia. Aligha hihető, hogy a nép akarata valósult meg e manipulált voksolásokon.

1918. december 1. Román nemzetgyűlés Gyulafehérváron

Románia ugyan megszegte az antanttal kötött megállapodását, amikor különbékét kötött a központi hatalmakkal 1918 májusában, de fél évvel később (a háború vége előtti napon) újra hadat üzent a központi hatalmaknak. (A Monarchia eddigre már nem is létezett.) Vesztes szomszédjai felé csaknem maximalizálta területi nyereségeit, győztes szomszédai közül pedig főleg Jugoszláviával bonyolódott vitába (kisebb mértékben Csehszlovákiával is).

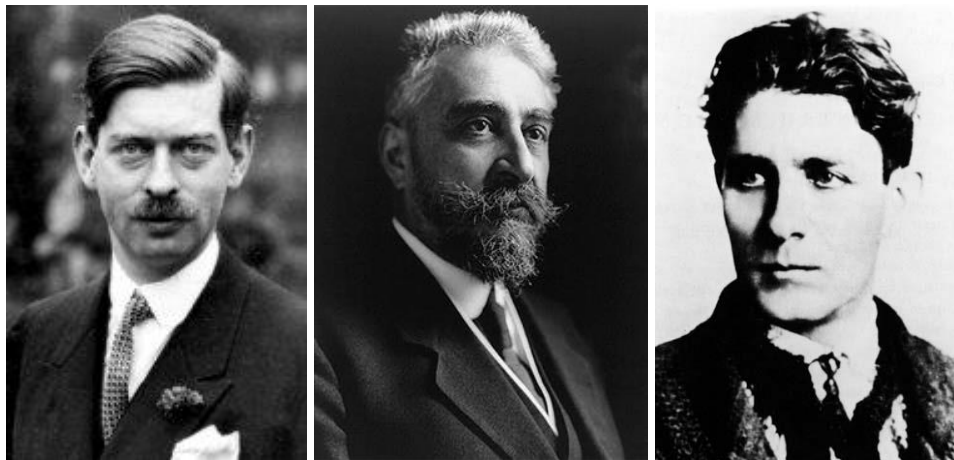
A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata (1918. december 1.)

III. A nemzetgyűlés az új [román] állam megalkotásának irányelveit a következőkben jelöli meg:

1. Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népeknek. Minden nép saját nyelvén tanulhat, igazgathatja magát és bíraskodhat és jogot kap [...] az ország kormányzásában való képviselőre, lélekszámának arányában.
2. Az állam minden vallásfelekezete teljes jogegyenlőséget és autonóm szabadságjogokat élvez.
3. Teljesen demokratikus uralom létesítése a közelet minden területén. Általános, közvetlen, egyenlő, titkos, községenkénti, arányos választójog minden 21. évét betöltő férfi és nő számára [...]
4. Teljes sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadság; minden emberi gondolat szabad propagandája.
5. Radikális agrárreform. [...] Eme agrárpolitika vezető elve egyrészt a társadalmi kiegyenlítődés előmozdítása, másrészt pedig a termelékenység növelése.
6. Az ipari munkásságot azok a jogok illetik meg, mint a legelőrehaladottabb nyugati ipari államokban.

Jelentősen átalakult a román pártrendszer. A Nemzeti Liberális Párt ezt követően is a legfőbb erő volt, továbbra is a Brătianu család irányítása alatt. Az új pártok közül a regáti, besszarábiai és erdélyi regionális erőkből egyesülő Parasztpárt, valamint az erdélyi románokat tömörítő Román Nemzeti Párt (Iuliu Maniu és Alexandru Vaida-Voevod) emelkedett ki. Mellettük számos kisebb párt működött, így a román pártrendszer is töredezett volt. A győztes párt azonban többnyire kényelmes többséghez jutott a manipulációk révén. Balkáni sajátosság volt (Jugoszláviához hasonlóan), hogy az „általános” választójog csak a férfiakra terjedt ki.

Nagy-Románia első évtizedét a liberális uralom határozta meg. 1919–22 és 1926–27 között ugyan a párt ideiglenesen háttérbe vonult, de ez csak látszólagos volt. 1922-ig sikerült megvalósítani a földreformot (országrészenként eltérő módon) és jogilag, pénzügyileg és közigazgatásilag egységesíteni az országot. Eközben komoly parasztlázongások, a munkások körében pedig általános sztrájk is lezajlott. A korszak meghatározó politikusa Ion (Ionel) Brătianu volt (miniszterelnök 1909–11, 1914–18, 1918–19, 1922–26, 1927), aki a békekonferencián is képviselte az országot. 1923-ban kieroszakolta egy új alkotmány elfogadását, ami jelentős jogokat adott a királynak (kormányok szabad kinevezése és felmentése stb.). Tovább folytatta a közigazgatás centralizálását és 1926-ban új, prémios választójogot fogadtatott el. Ennek értelmében a voksok 40%-át megszerző párt megkapta a mandátumok felét és a többi képviselői hely arányos részét (40% esetén pl. összesen 70%-ot). Az iparban a román tulajdon arányát kívánta növelni (saját klientúrája helyzetbe hozásával), ellentmondásos gazdasági következményekkel. Sikerült elérnie azt is, hogy a botrányos magánéletű Károly trónörökös helyett annak néhány éves fia, Mihály legyen trón várományosa. Károly el is hagyta az országot. A liberálisok korrupciós rendszerével szemben 1926-ban hiteles ellenzéki erőként megalakult a Nemzeti Parasztpárt (NPP, a Román Nemzeti Párt és a Parasztpárt fúziójából).

II. Károly király, Ionel Brătianu, Corneliu Zelea Codreanu

1927-ben előbb Ferdinánd király, majd Ionel Brătianu is meghalt. A kiskorú Mihály mellett régenstanács alakult, az új miniszterelnök pedig Ionel öccse, Vintilă Brătianu lett. 1928-ban azonban paraszti tömegtüntetések hatására lemondott, s a régensek Maniut bízták meg kormányalakítással. Maniu szándékai szerint elkötelezett demokrata volt. Kinevezése után ugyanakkor nem szüntette meg a választási prémium rendszerét és ő is lecsérélte a közigazgatási apparátust. Nem sikerült tiszta kezűnek maradnia sem: több korrupciós esetre is fény derült. Ezzel együtt is kísérlet történt a demokratizálásra: decentralizálták a közigazgatást, megszüntették a statáriumot és a cenzúrát, az állami gazdasági monopóliumokat pedig piaci alapra helyezték (és lehetővé tették a külföldi tőke beáramlását is). Maniu az ipar helyett a mezőgazdaságot favorizálta. Helyzetét azonban alapvetően rengette meg a világválság.

Bukását alapvetően mégis Károly hazaérkezése okozta 1930-ban. A volt trónörökös ugyanis is elfoglalta a trónt fiától, s apjától eltérően közvetlenül saját maga kívánta irányítani a politi-

kát. Mindkét nagy pártban voltak hívei és ellenfelei, **II. Károly** pedig ennek révén arra törekedett, hogy **mindkét pártot fokozatosan likvidálja**. **1933**-ra sikerült ezt megtennie az NPP-vel, az azt követő négy évben pedig a liberálisokkal is. Mindkettőből szakadár csoportok léptek ki. Rengeteg rövid életű kormány váltotta egymást, melyek nem tudtak megbirkózni az agrárváltsággal. A falvak krízisét a szélsőjobboldali „Mihály arkangyal légiója” használta ki. Ezt **Corneliu Zelea Codreanu** alapította meg, a szervezet **1930**-ban vette fel a **Vasgárda** nevet. **Brutális erőszakos akciói** következtében szinte évente betiltották, ennek ellenére nem csak újjáalakult, de a választásokon is részt vett. Különösen keményen lépett fel ellene **Ion Duca** liberális miniszterelnök 1933-ban, akit a gárdisták bosszúból meggyilkoltak. A legtöbb párt erősen jobbratulódott, az NPP-t is beleértve. Erősödött az **antiszemitizmus**, nem csak a gárdisták körében. A Vasgárda azzal is népszerűséget szerzett, hogy **tagjai a nép közé járva** közvetlen segítséget adtak a parasztnak, emellett erősen vallásosak is voltak és elutasították a modernizmust.

Részlet Codreanu beszédéből (1929)

Fogjunk össze mindahányan, férfiak és asszonyok, és szabjunk nemzetünknek és magunknak új sorsot. Közéleg a román feltámadás és megváltás órája. Aki hisz, aki harcol és szenved, nemzete jutalmát s áldását nyeri el. Új idők kopognak az ajtón. A steril, elszáradt lelkű világ végórát éli, és új világ születik: a hitelteli lelkek világa. Ebben az új világban mindenkinek meglesz a maga helye, de nem iskolázottsága, okossága vagy tanultsága, hanem mindenekelőtt jelleme és hite szerint.

Halálkultusz a Vasgárdában (versrészlet)

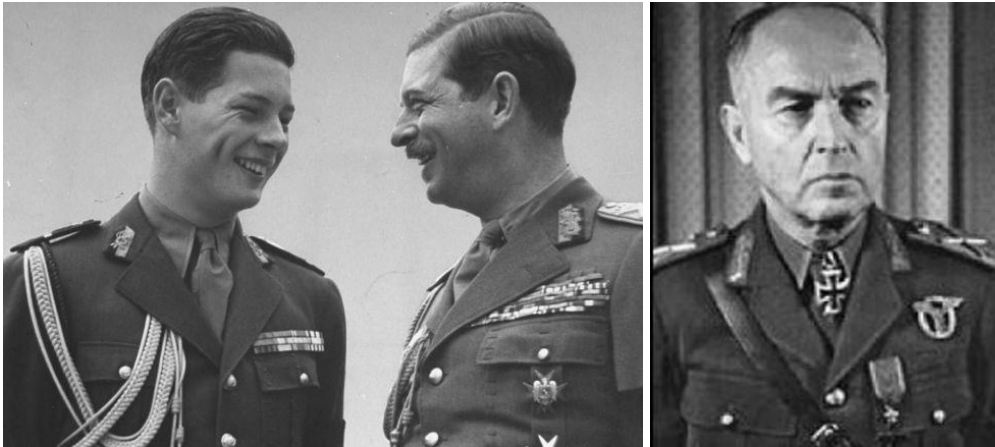
Légiós, ne félj attól, / Hogy korán meghalsz, / Hisz azért halsz meg, hogy újjászülethess, / És azért jössz a világra, hogy meghalass. // Ajkunkon mosollyal, / Nézzünk a halál szemébe, / Mert halálcsapat vagyunk / Mely vagy győz, vagy meghal.

Duca miniszterelnök gyilkosai (az ún. Nicadori) a bíróság előtt

1937-ben kivételesen a kormánypárti blokk nem érte el a 40%-os eredményt a választáson. Egy kis szélsőjobboldali párt alakított kormányt, mely hetek alatt káoszba döntötte az országot. II. Károly király **1938 elején** felfüggesztette az alkotmányt (később népszavazással egy új, korporatív alaptörvényt fogadtatott el) és **királyi diktatúrát** vezetett be. Bár Codreanu ekkor **visszavonult**, mégis letartóztatták, az év végén pedig „szökés közben” lelőtték. A Vasgárdát ismét szétverték, ám maradék tagjai újra meggyilkolták a regnáló kormányfőt. II. Károly ekkor **Nemzeti Újjászületés Frontja** néven szervezett állampártot, s **1939**-ben korporatív jellegű választást tartottak. A királyi diktatúra nem volt hosszú életű. Amikor **1940 nyarán Románia területeket veszített** a Szovjetunió (Besszarábia), Magyarország (Észak-Erdély), majd Bulgária (Dél-Dobruzsza) javára is, a kudarcokat a király rovására írták. **Ion Antonescu** tábornokot

nevezte ki miniszterelnökké, s amikor ő teljhatalmat követelt, Károly lemondott. Mihály lett újra a király, immár 19 évesen, s vezérré (**Conducător**) nevezte ki a tábornokot. Az új diktátúra eleinte a Vasgárdával együtt gyakorolta a hatalmat, de **1941**-ben (Hitler beleegyezésével) Antonescu immár véglegesen szétzúzta azt.

Mihály átveszi a királyi trónt apjától, 1940 – Ion Antonescu marsall

Többet akarok tudni

Rothschild, Joseph: *Románia története a két világháború között*. Szeged: JATE, 1995.

Durandin, Catherine: *A román nép története*. Budapest: Maecenas, 1998. 219–292.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest: Osiris, 2003. 199–209, 371–396.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

romania.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen adatokat a két háború közötti politikai merényletekről Nyugat- és Kelet-Európában! Mely országok területén és melyik időszakban fordultak elő ezek gyakrabban? Milyen okok állhatnak a jelenség mögött?

8. Az orosz forradalmak és Szovjet-Oroszország

Bár az 1917-es orosz forradalmak a jelenkortörténet egyetemünkön meghúzott 1918-as korszakhatára előtt történtek, nélkülük aligha lehet értelmesen szólni Szovjet-Oroszország későbbi történelméről.

1917 februárjára a cári birodalom lakossága kimerült a háborúban. Minden erőforrást a frontra összpontosították, a hátszág szabályosan éhezett. A politikai irányítás is bizonytalanná vált, mivel II. Miklós cár többnyire a front közelében tartózkodott, s így Péterváron 1916 végi meggyilkolásáig a hírhedt Grigorij Raszputyin befolyása érvényesült. 1917 februárjában (gregorián naptár szerint márciusban) végül éhséglázadás tört ki Péterváron, amit maga a hatalom változtatott politikai forradalommá, amikor erőt alkalmazott vele szemben, ám a háborúban megcsömörlött katonák átálltak a tüntetőkhez. Az orosz parlament (duma) egy ideiglenes bizottságot állított fel, megtagadva a cári ukázt, amely felfüggesztette volna a дума működését. A cár Pétervárra indult, de még mielőtt odaért volna, a дума küldöttei rávették, hogy a nemzet érdekében mondjon le a trónról. Az ideiglenes bizottság ideiglenes kormányvá alakult, élén Georgij Lvov herceggel. Eközben megalakult a pétervári munkás- és katonatanács (tanács = szovjet), amelyben a szociálforradalmár (eszer) és a mensevik (szociáldemokrata) irányzat volt többségben. Ezzel kettős hatalom alakult ki a fővárosban, és hamarosan további orosz nagyvárosokban is.

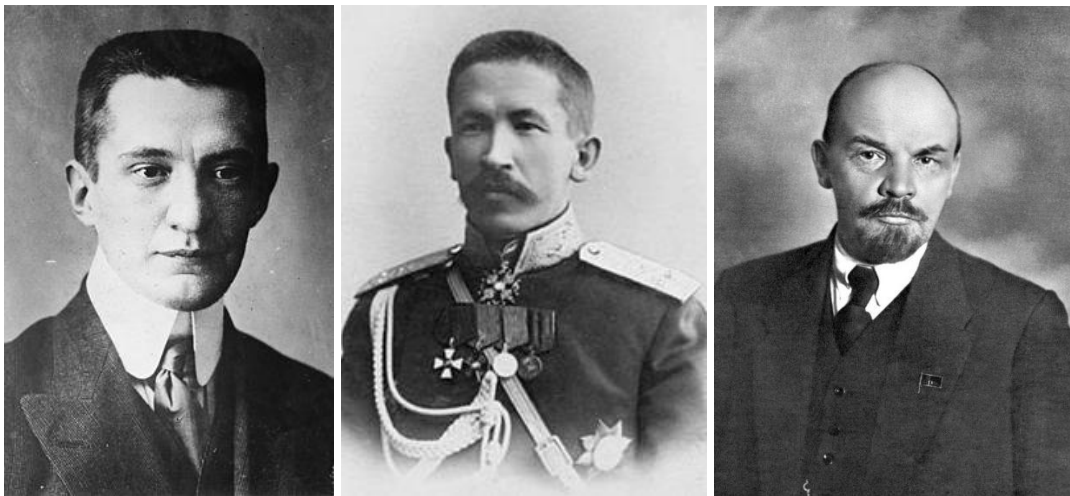
A februári forradalom kezdete: tüntető gyári munkások élelmet és nagyobb bért követelnek

Az új kormány elmulasztotta, hogy időben megleljen néhány fontos lépést. Nem osztott földet a parasztságnak, nem lépett ki a háborúból és nem írt ki időben általános választásokat sem. Ezzel elvesztette a parasztok és a munkások bizalmát is. Különösen nagy hiba volt a háborúban való további részvétel, de a kormány nem akart lemondani a török tengerszorosok területéről, amit az antant 1915-ben megígért számára. E hibák ellenére számos további tényező szerencsétlen összejátszására volt szükség ahhoz, hogy a bolsevikok átvegyék a hatalmat. A szovjetekben ők alkották a kisebbséget, de ők sem tervezték újabb forradalmat. A német hadvezetés azonban svájci száműzetéséből hazajuttatta Vlagyimir Lenint, akitől újabb felfordulást és Oroszország háborúból való kilépését várták. Lenin az 1917-es áprilisi tézisekben bejelentette, hogy a polgári demokratikus forradalmat azonnal szocialista forradalomnak kell követnie. Ettől a Pravda, a bolsevik párt lapja is elhatárolódott, de Lenin (aki jelentős anyagi támogatást is kapott a németektől) fokozatosan maga mögé állította pártjának tagjait.

Lenin áprilisi tézisei (1917. április)

2. A jelenlegi oroszországi helyzet sajátos vonása az, hogy az ország a forradalom első szakaszából – ami a proletariátus elégtelen osztályöntudata és szervezettsége miatt a burzsoázia kezébe helyezte a hatalmat – annak második szakaszába megy át. E szakaszban a hatalmat a proletariátus és a szegényparasztság kezébe kell adni a hatalmat. Ez az átmenet [...] a tömegeknek a tőkés kormányába vetett esztelen bizalmával jellemezhető, pedig ezek a béke és a szocializmus legnagyobb ellenségei. [...]
3. Semmilyen támogatást az ideiglenes kormánynak; világossá kell tenni ígéreteinek hazug voltát [...]
4. [...] A tömegeknek látnia kell, hogy a munkásküldöttek tanácsai jelentik a forradalmi kormány egyetlen lehetséges formáját, s ezért a feladatunk addig, amíg a jelen kormány meghajlik a burzsoázia befolyása alatt, hogy türelmesen, rendszeresen és kitartóan magyarázzuk el a tanácsok taktikájának hibáit [...]
Addig, amíg kisebbségben vagyunk a tanácsokban, folytatjuk a bírálatot és a hibák feltárását és egyidejűleg azt hirdetjük, hogy a teljes államhatalmat a munkásküldöttek tanácsai kezébe kell adni [...]
5. Nemet mondunk a parlamentáris köztársaságra – a munkásküldöttek tanácsaitól a parlamentáris köztársasághoz való visszatérés retrográd lépés lenne.

Az ideiglenes kormány élére a nyáron **Alekszandr Kerenszkij** került, aki (még hadügyminiszterként) elindította az utolsó orosz offenzívát a keleti fronton. Lenin elhatározta, hogy fegyveres akcióval átveszi a hatalmat, de a **júliusi** puccs kudarcba fulladt, Lenin Finnországba menekült, **Lev Trockij**t és másokat letartóztatták. A bolsevikok helyzete reménytelennek tűnt. Feltűnt azonban egy újabb politikai kalandor, aki elhitette a hadsereg aktuális főparancsnokával, **Lavr Kornyilov** tábornokkal, hogy Kerenszkij felkérte a főparancsnokot Oroszország dik-tátorának, hogy megvédje a hazát a fenyegető veszélytől. A Kornyilov és Kerenszkij közötti üzenetváltás további félreértéseket okozott, emiatt Kornyilov azt hitte, Kerenszkij máris a bolsevikok kezében van, a miniszterelnök pedig **lázadónak hitte a tábornokot**. Minden épkézláb embert felfegyverzett a „puccsista Kornyilov” ellen – még a börtönbe zárt bolsevikokat is. Kornyilov félreállítását a kormány utolsó támaszának ledőlését eredményezte.

Alekszandr Kerenszkij, Lavr Kornyilov, Vlagyimir Lenin

Októberben Lenin visszatért Pétervárra, ahol a bolsevikok (kommunisták) támogatottsága időközben jelentősen megnőtt. A bolsevikok határozattal döntöttek el, hogy félreállítják Kerenszkijét. Ez szinte ellenállás nélkül zajlott le október 25-én (nyugati naptár szerint **november 7-én**). A főváros észre sem vette a hatalomátvételt – tehát puccsot –, amelyet később **Nagy Októberi Szocialista Forradalom**nak neveztek. Az akciót Lenin tervezte ki, de a végrehajtás Trockij érdeme volt. A bolsevikok az új kormányt **Népbiztosok Tanácsának** nevezték. Elnöke Lenin, a külügyi népbiztos Trockij lett. Azonnal kiadtak három fontos **dekrétum**ot, amelyek a **békéről** (a háborúból való kilépésről), a **földről** (földosztás) és a **kormányzás** módjáról szóltak. **November 25-én** alkotmányozó nemzetgyűlési választást is tartottak, amelyen a bolsevikok

csak 24%-os eredményt értek el (első helyen az eszerek végeztek 40%-kal). Emiatt az 1918 januárjában összeülő nemzetgyűlést egy nap után szétkergették.

Az alkotmányozó nemzetgyűlést feloszlató bolsevik fegyveresek – közepén Trockijjal

A forradalom kevés ellenállást tapasztalva terjedt szét a hatalmas országban, de hamarosan ellenforradalmi (fehér) csapatok szerveződtek. Megkezdődött a polgárháború. Ezzel egyidejűleg a német csapatok is támadást indítottak Oroszország ellen. Trockij megszervezte a Vörös Hadsereget, de végül Lenin javaslatára a bolsevikok 1918 márciusában Breszt-Litovszkban békét kötöttek a németekkel, lemondva legalább egymillió km² területről. A fővárost Moszkvába helyezték át. A vörös és a fehér csapatok között öldöklő küzdelem indult meg, több áldozattal, mint az első világháború orosz vesztesége. A legfontosabb fehér tábornokok: Kornyilov, Anton Gyenyikin, Pjotr Vrangel, Alekszandr Kolcsak, Nyikolaj Jugyenicis sorra vereséget szenvedtek. A vörösök elhárították az antant gyenge intervenciók kísérleteit, sőt a sokkal veszélyesebb lengyel támadást is. Ez utóbbi harcot szovjet részről a zseniális Mihail Tuha-csevszkij irányította. Bár a lengyelek győztek, 1918-hoz képest a szovjetek területet nyertek vissza.

Egy Lenin elleni 1918 nyári merényletkísérlet után a bolsevikok elindították a vörösterrort. Ennek fő eszköze az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság (VCSK vagy Cseka) volt. A politikai rendőrséggként funkcionáló terrorszervezet 1922-ben GPU, majd OGPU néven alakult újjá. Már ekkor is létezett azonban a belügyi népbiztosság (oroszul NKVD). Már 1918-ban tömegterror alakult ki, sokakat kivégeztek, még több embert táborokba zártak.

Fanni Kaplan merényletkísérlete Lenin ellen – a vörösterror áldozatai

A polgárháború miatt 1918-ban Szovjet-Oroszországban meghirdették a hadikommunizmust. Ennek értelmében minden erőforrást a Vörös Hadsereg ellátására mozgósítottak. A parasztoktól elrekvirálták a gabonát (az ellenállókat kivégezték vagy táborba zárták, emiatt valószínűsítős parasztháborúk zajlottak le). Munkakötelezettséget írtak elő, a sztrájk tiltottá vált. Az ipart és a külkereskedelmet államosították. 1921-ben (a kronstadti matrózlázadás után) Lenin belátta, hogy e módszer megbukott. Ekkor elindult az Új Gazdaságpolitika (orosz rövidítése: NEP), amely engedélyezte a kapitalista jellegű (kis)vállalkozásokat, a magántulajdont, de állami ellenőrzés mellett. Az állami vállalatok is profitorientáltan működhetnek. Lenin mindezt taktikai visszalépésnek tekintette. A gazdaság azonban gyorsan működni kezdett.

1922 tavaszától Lenin több agyvérzésen esett át, amitől részben, majd teljesen lebénult, így egyre kevésbé volt képes dolgozni. A bolsevik párt főtitkára 1922-től – még Lenin betegsége előtt – Joszif Sztálin lett. Lenin nem sokkal később belátta, hogy hiba volt Sztálin kinevezése. Politikai végrendeletében ezért felhívta a párt vezetését, hogy mozdítsák el a főtitkári poszt-ról. Erre azonban nem került sor. Lenin bírálta a vezetés többi tagját is, feltehetően kollektív irányításban reménykedett. Lenin akarata érvényesült Sztáliné felett abban, hogy Szovjet-Oroszország 1922 végén föderatív állammá alakult. Az 1924 elején életbe lépett alkotmány is kimondta a négy tagállamból álló Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, azaz a Szovjetunió megalakulását. Tíz nappal később Lenin meghalt.

Lenin politikai végrendelete (1922. december)

Sztálin elvtárs, amióta főtitkár lett, mérhetetlen hatalmat összpontosított a kezében, s nem vagyok biztos benne, hogy mindig elég körültekintően tud majd élni ezzel a hatalommal. [...] Úgy gondolom, hogy Sztálin hirtelen természete és bürokratikus ingerlékenysége végzetes szerepet játszott, no és bosszúvágya is [...] a bosszúvágy általában a lehető legrosszabb következményekhez vezet a politikában. [...] Kötelességünk, hogy Sztálint felelősségre vonjuk a nagy orosz nacionalista kampány miatt. [...] Sztálin túlságosan goromba, és ez a fogyatékoság [...] tűrhetetlenné válik a főtitkár tisztségében. Ezért javaslom az elvtársaknak, gondolkodjanak Sztálin áthelyezésének módján, és jelöljenek ki erre a helyre másvalakit, akinek minden egyéb-től eltekintve csak egy előnye van Sztálin elvtárral szemben, nevezetesen az, hogy türelmesebb, lojálisabb, udvariasabb és figyelmesebb az elvtársakkal, kevésbé szeszélyes.

Többet akarok tudni

Pipes, Richard: *Az orosz forradalom története*. Budapest: Európa, 1997. 116–406.

Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: *Orosz történelem II. kötet. A Szovjetunió története*. Budapest: Osiris, 1996. 14–136.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

[bolsevik.htm](#)

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Keressen további szakirodalmat és készítsen egy historiográfiai elemzést az orosz forradalmak értelmezéséről! Milyen alapvető eltérő nézőpontok léteznek a témáról?

9. A Szovjetunió 1924 és 1941 között

Lenin halála nem jelentette Sztálin egyeduralmának kezdetét. A húszas években a Szovjetunió még viszonylag szabad ország volt. 1928-ig állt fenn a NEP időszaka, amikor a magángazdálkodásnak volt tere. A kulturális életet sem homogenizálták még, de az egyházak (sőt a család) elleni támadások tovább folytak, és nem szűnt meg a terror sem. Viszont még a politikában is szabad viták zajlottak: az immár **Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt**, azaz **ÖK(b)P** néven működő bolsevikok vezetésén belül is különböző, egymással vitatkozó frakciók működtek. Sztálin két legjelentősebb ellenfele a hatalmi harcban Trockij, illetve **Nyikolaj Buharin** volt. A legfőbb vitatéma a **permanens (azaz: világ)forradalom**, illetve ezzel szemben a „**szocializmus építése egy országban**” teóriája volt. Lenin és Trockij a világforradalom szükségességét hangsúlyozta, de miután ez elmaradt, a legtöbb bolsevik elszánta magát a szocializmus Szovjetunió belüli felépítésére. Sztálin úgy vélte, hogy Trockij ennek esélyét kétségbe vonja. Paradox módon saját (Leninétől eltérő) nézetét **leninizmus**nak nevezte, míg ellenfelét **trockizmus**nak minősítette (a szó hamarosan az „eretnek” szinonimája lett). Trockij továbbra is a világforradalmat támogatta (ezért hozták létre 1919-ben a **Komintern** is), emiatt a Szovjetunió gyors iparosítására van szükség, amelyet csak a mezőgazdaság kollektivizálása esetén lehet végrehajtani. E „baloldali ellenzékkel” szemben Sztálin **Georgij Zinovjev**vel és **Lev Kamenyev**vel szövetséget kötött. Sztálin eleinte támogatta a jobboldali ellenzéki **Buharin programját a NEP továbbfejlesztéséről**: a fogyasztási cikkek gyártásán át az életszínvonal nyugatnál magasabbra emelése a cél, aminek következtében a Szovjetunió vonzó példa lesz az egész világ számára. Buharin tehát felépíthetőnek látta a szocializmust egy országban.

Trockij a XIII. kongresszuson (1924. május)

A pártnak végső soron mindig igaza van, mert a párt az egyetlen történelmi eszköz, amelyet a proletariátus alapvető problémáinak megoldására kapott. Már mondtam, hogy mi sem lenne könnyebb, mint beismerni a hibámat saját pártom előtt, mi sem lenne könnyebb, mint azt mondani: minden bírálatom, kijelentésem, figyelmeztetésem, tiltakozásom hiba volt. És mégsem tudom ezt mondani, elvtársak, mert nem így gondolom. Tudom, hogy az embernek nem lehet igaza a párttal szemben. Az embernek csak a párttal együtt, a párt által lehet igaza, mivel a történelem nem alkotott más utat az igazság felé. Az angoloknak van egy mondásuk: „Akár jó, akár rossz, az én hazám.” Sokkal nagyobb történelmi igazság, ha azt mondjuk: akár téved, akár igaza van – már ami az egyes kérdéseket illeti –, ez az én pártom.

Joszif Sztálin, Lev Trockij és NyikolajBuharin

Trockijt már 1925-ben leváltották hadügyi népbiztosi posztjáról és kizárták a Politikai Bizottságból. 1926-ban eltávolították az addig Trockijjal szembenálló Zinovjevvet és Kamenyevet is, akik csatlakoztak Trockijhoz. Az **egyesült ellenzék** azonban **hamarosan vereséget szenvedett**: 1927-ben kizárták őket a pártból és vidékre száműzték őket. Miután tőlük meg-

szabadult, Sztálin Buharin ellen fordult. Kihasználta a NEP válságát, hogy megvádolja Buharint a kapitalista elemek támogatásával. Ettől kezdve Sztálin – ismét paradox módon – Trockij gazdasági programja, az iparosítás és a kollektivizálás támogatója lett. Buharin belátta, hogy Sztálin egy gátlástalan, elvtelen alak és tárgyalni kezdett a pártból már kizárt ellenzékiekkel. 1929-ben fokozatosan őt is összes posztjáról eltávolították „jobboldali elhajlása” miatt. Trockijt ekkor már magából a Szovjetunióból is száműzték, s ő külföldön megkezdte a sztálinizmus elméleti bírálatát (továbbra is a világforradalom szükségét hirdette, a Szovjetuniót pedig „elfajzott munkásállamnak” nevezte, amelynek bürokráciája ellen harcolni kell).

Sztálin 1928–29 során véget vetett a NEP-nek és meghirdette új programját, amelyet egyes történészek második bolsevik forradalomnak tekintenek. 1928-ban elindult az első ötéves terv, amelynek célja a nehézipar óriási fejlesztése volt. Ennek elméleti alapját Jevgenyij Preobrazsenszki közgazdász dolgozta ki (bár eredetileg Buharin fejlesztő államát támogatta). Eszerint az ipar kiépítéséhez csak az állami szektoron kívüli forrásokat lehet igénybe venni, azaz a magántulajdonban működő agrárszektor. Újra bevezették a kötelező beszolgáltatást, a parasztokat kegyetlenül megsarcolták. Megkezdődött a kötelező, erőszakos kollektivizálás. Kollektív gazdaságok (kolhoz) jöttek létre. A rekvirált gabona egy részét a munkások élelmezésére fordították, de a többségét eladták a világpiacon, a befolyt pénzből pedig vaskohókat és fegyvergyárakat építettek. Az ellenálló parasztokat, különösen a kuláknak nevezett gazdagabb réteget tömegesen meggyilkolták, táborkba hurcolták. Taktikai okokból 1930-ban átmenetileg visszafogták a kollektivizálás ütemét, de hamarosan még nagyobb ütemben folyt tovább.

Sztálin cikke a Pravdában (1930. február)

Kolhozpolitikánk sikereinek egyebek között az a magyarázata, hogy ez a politika a kolhozmozgalom önkéntességén alapszik és számol a Szovjetunió különböző vidékein uralkodó viszonyok különféleségével. Nem szabad erőszakkal kolhozokat létesíteni. Ez ostobaság és reakciós dolog volna. A kolhozmozgalom a parasztság zömének aktív támogatására kell, hogy támaszkodjék. Nem szabad a fejlett vidékek kolhozépítésének példáit a fejletlen vidékekre mechanikusan átültetni. Ez ostobaság és reakciós dolog volna. Az ilyen „politika” egycsapásra lejártná a kollektivizálás eszméjét. A kolhozépítés ütemének és módszereinek meghatározásánál gondosan figyelembe kell venni a Szovjetunió különböző vidékein uralkodó viszonyok különféleségét.

Kulák család deportálása – A magnyitogorszki vas- és acélkohó

A munkások normáit, illetve általában a tervmutatókat többször is emelték. Sokasodtak a perek a „szabotálók” ellen. Felállították a koncentrációs táborok főigazgatóságát (orosz rövidítés alapján: GULag, egyszerűbben: gulág). E táborokban milliók végeztek kényszermunkát

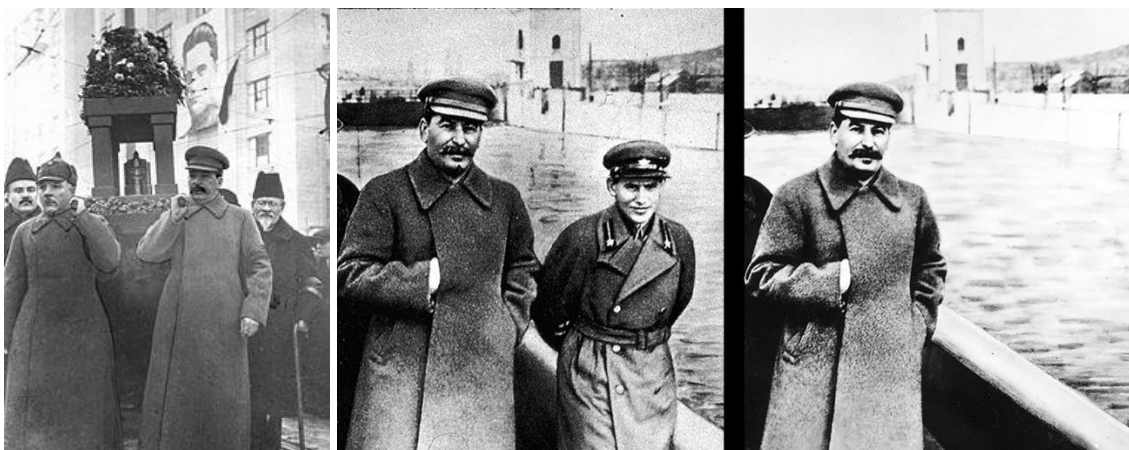
és tömegesen haltak meg. Az ipar növekedése valóban hihetetlen mértékű volt, épp a nagy világválság időszakában. Sztálin bizonyítottan látta a szocializmus fölényét és a kapitalizmus hamarosan bekövetkező összeomlását vizionálta. A mezőgazdasági termelés viszont drámaian csökkent: a parasztok leölték az állataikat is. Bosszúból 1932–33 során főleg Ukrajnában több millió parasztot halálra éhezettek azzal, hogy minden terményt elkoboztak tőlük (a *holod* [éhség] ukrán szó után ezt *holodomornak* nevezik). Az éhínség súlyosabb volt az 1921-esnél is. Egyes történészek vitatják, hogy szándékos és tudatos népirtásról lett volna szó.

Sztálin beszéde a gazdasági végrehajtók előtt (1931. február)

Nem, elvtársak, nem lehet! A tempót lassítani nem lehet. Ellenkezőleg, erőnktől telhetőleg és a lehetőségek szerint gyorsítani kell. Ezt megkövetelik tőlünk a Szovjetunió munkásaival és parasztaival szemben vállalt kötelezettségeink. Ezt megkövetelik tőlünk az egész világ munkásosztályával szemben vállalt kötelezettségeink. A tempót fékezni annyi, mint hátramaradni. Aki pedig hátramarad, azt verik. Mi pedig nem akarjuk, hogy bennünket verjenek. Nem, mi nem akarjuk! A régi Oroszország történelme többek között abból áll, hogy szüntelenül verték elmaradottságáért. Verték a mongol kánok. Verték a török bégek. Verték a svéd feudális urak. Verték a lengyel meg a litván földesurak. Verték az angol meg a japán kapitalisták. Verték a japán bárók. Mindenki verte – az elmaradottsága miatt. [...]

A fejlett országokhoz képest ötven vagy száz évvel le vagyunk maradva. Ezt a lemaradást tíz év alatt kell behoznunk. Vagy megtesszük, vagy összezúznak minket.

1934-ben döntő politikai fordulatokra került sor. Az év elején megtartották az ÖK(b)P XVII. kongresszusát. Itt deklarálták, hogy felépült a szocializmus az országban („győztesek kongresszusa”). Főtitkár helyett Sztálin csak a titkárok egyike lett és állítólag megválasztásakor számos ellenszavazatot is kapott. A nyár folyamán „megszüntették” az OGPU-t – valójában csak integrálták az addig is működő belügyi népbiztosságba (NKVD). A legdöntőbb esemény azonban december elején történt, amikor meggyilkolták a párt leningrádi vezetőjét, Szergej Kirovot. Semmi jele annak, hogy Kirov Sztálin ellen dolgozott volna, de népszerűsége talán irritálta Sztálint. Minden jel szerint Sztálin rendelte el a gyilkosságot, amelyet aztán arra használt fel, hogy valódi ellenfeleit vádolja meg annak elkövetésével. A Kirov-ügy indította el a „nagy terrort”, ahogy a párt vezetői körében végzett leszámolásokat nevezik. Koholt vádak alapján, koncepciós perekben ítélték halálra a régi bolsevik gárda számos tagját.

Sztálin, vállán Kirov koporsójával – A kivégzett Jezsovot utólag leretusálták a fotóról

A nyilvánosság előtt játszódnó moszkvai perek 1936-ban indultak el. Az első perben Zinovjev és Kamenyev volt a fővádlott. Kirov meggyilkolásával, Sztálin elleni merénylet tervével, kémkedéssel stb. vádolták őket. 1937-ben Radek és Pjatakov, 1938-ban Buharin és Rikov következett, mindannyiukat kivégezték. 1937-ben a Vörös Hadsereg tábournoki karát is elérte a

terror hulláma. Többek közt kivégezték Tuhacsevszkij marsallt, de a tábormokok többsége nem élte túl az évekig tartó tisztogatást. A II. világháború többek között ezért is érte váratlanul a Szovjetuniót. A terror nem került el a külföldön élő Trockijt sem: 1940-ben egy mexikói bérgyilkos végzett vele egy jégcsákány segítségével. A terror fő szerve az NKVD volt, ám ezekben az években még a belügyi népbiztos sem érezhette magát biztonságban. 1936-ban Genrih Jagodát, 1938-ban pedig Nyikolaj Jezsovot váltották le e posztról és két-két évvel később őket is kivégezték. A „fejesek” elleni perek mellett a nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy tovább zajlott a tömegterror is. A gulágon milliók raboskodtak embertelen körülmények között. Emellett a harmincas években abszurd mértékűvé fokozódott a Sztálin körül kialakult vezérkultusz is, amely persze a húszas években kezdődött (már akkor Sztálingráddá nevezték át Caricin városát). 1936-ban elfogadták a második szovjet alkotmányt, amelyet szintén Sztálin nevéhez kapcsolnak.

Kényszermunka az egyik lágerben

Hitler 1941-es támadása azért is meglepte a szovjeteket, mert 1939. augusztus 23-án Vjacseszlav Molotov külügyminiszter német kollégájával, Joachim von Ribbentroppal aláírt egy megnemtámadási egyezményt. A Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka „befolyási övezetekre” osztotta a nácik és a szovjetek közötti területet. Sztálin (tévesen) azt remélte, hogy a háború csak a kapitalisták között zajlik majd.

Többet akarok tudni

Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: *Orosz történelem II. kötet. A Szovjetunió története.* Budapest: Osiris, 1996. 137–301.

Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története.* Budapest: Maecenas, 1997. 497–537.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!
szovjetunio.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismételje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy ötoldalas, lábjegyzetekkel ellátott tanulmányt a moszkvai kirakatperек témakörében!

10. Kelet-Európa a második világháború idején

Bár a világháború hagyományos kezdete 1939. szeptember 1., a területi változások a térségben korábban megindultak. Az Anschluss után nem sokkal 1938 őszén a müncheni döntés megcsónkította Csehszlovákiát, amit lengyel és magyar területszerzés is követett. 1939 márciusában Hitler szétverte a maradék Csehszlovákiát. Szlovákia Jozef Tiso irányítása alatt önállósult, náci uralom alá került a Cseh–Morva Protektorátus, a magyar csapatok megszállták Kárpátalját. Közben Olaszország birtokába került Albánia, míg a Memel-vidéket megszerezték a németek. Szeptemberben (a Molotov–Ribbentrop-paktum eredményeként) előbb a náci, majd a szovjetek támadták meg Lengyelországot és felosztották egymás között (középső részén egy német megszállás alatt álló Lengyel Főkormányzóság jött létre). A Szovjetunió megtámadta Finnországot is, majd 1940 nyarán ultimátumok után annektálta Besszarábiát és a három balti államot. Románia hamarosan kénytelen volt átadni Észak-Erdélyt a magyaroknak és Dél-Dobrudzsát a bolgároknak. Az ősz folyamán Mussolini megtámadta Görögországot (albán területről), de csapatai kudarcot vallottak. Hitler segítséget ígért. A jugoszláv kormány eleinte együtt akart működni, de ekkor egy katonai puccs megbuktatta. Hitler 1941 tavaszán elhatározta, hogy megszállja az országot. Az akcióban magyar, olasz, bolgár erők is részt vettek. Horvátország Ante Pavelić vezetésével „függetlenné” vált, bekebelezte Boszniát is. Az usztasa állam azonban olasz és német befolyás alatt állt. A többi jugoszláv területet a támadók felosztották, Ószerbia német megszállás alá került, Koszovó pedig az olasz függésben levő Albániáé lett. Végül 1941. június 22-én Hitler megtámadta a Szovjetuniót és 1942 végéig hatalmas területeket szállt meg. Ekkor megindult a Vörös Hadsereg ellentámadása: 1945 tavaszára végül egész Kelet-Közép-Európát elfoglalta, felszabadította és egyben meg is szálta. (Jugoszlávia és Albánia területét helyi partizánok szabadították fel.)

A náci uralom alatti Kelet-Európában el kell különíteni a megszállt és a csatlós államokat egymástól. A Protektorátus, a Főkormányzóságok (a lengyel mellett a balti Ostland és az ukrán terület), valamint Szerbia közvetlen német megszállás alatti, a német hadiipart kiszolgáló térségek lettek. A lengyel terület egyúttal ez európai zsidó és roma lakosság gyűjtőhelyévé is vált. Tömeges kivégzésük ipari méretűvé az 1942 januári wannsee-i konferencia után vált, ahol a „végső megoldásról” (Endlösung) döntöttek a náci vezetők. A holokauszt kb. 6 millió zsidó halálát eredményezte, soha nem látott méretű népirtás formájában. A haláltáborok közül Auschwitzban egymillióan vesztették életüket. A balti, lengyel és a cseh területekre hosszú távon kíméletlen germanizálás várt volna.

Reinhard Heydrich a cseh nemzet likvidálásáról (1941. október)

Ezt a területet egyszer s mindenkorra németek fogják benépesíteni. E terület a Birodalom szíve, és nem tűrhetjük – amint azt a német történelem menete mutatja –, hogy a Birodalom ellen újra és újra e területről jöjjenek tördöfések. De nem akarok e térség végleges elnémetesítéséről úgy beszélni, hogy megkíséreljük a régi módszerek alapján ezt a cseh söpredéket németté tenni, hanem teljesen józan módon. [...] Hogy átláthassuk, hogy kik azok az emberek a térségben, akik alkalmasak az elnémetesítésre, szükséges egy faji-népi jellegű állományfelmérést végezni. [...] Akár röntgenvizsgálattal, egy iskola ellenőrzésével, akár egy állítólagos munkaszolgálat során az ifjúság faji felülvizsgálatával, de teljes képet kell kapnom a nemzetről, s azt követően tudom megmondani, hogy így és így néz ki a lakosság. A következő típusok vannak: az egyik fajilag és szellemileg jó, ez egészen egyszerű, őket el tudjuk majd németesíteni. Aztán van egy másik, az ellenkező típus: a fajilag és szellemileg rosszak. Ezeket az embereket el kell távolítanom. Keleten egy csomó hely van. És marad köztük egy átmeneti típus, akiket alaposan át kell vizsgálnom.

A csatlós országok között további különbségek vannak aszerint, hogy milyen viszonyt ápoltak a náci Németországgal. Ennek pedig a legdöntőbb tényezője a földrajzi távolság volt. A németekkel szomszédos csatlósok (Szlovákia, Magyarország, Horvátország – az Anschluss és a szlovén terület annektálása révén) sokkal szorosabb kontroll alatt álltak, mint a távolabbi Románia és különösen Bulgária. E két országban (a román Vaszgárda szétűzése után) nem volt erős németbarát radikális erő. Antonescu franciabarát volt, III. Borisz cár Bulgáriája pe-

dig egyenesen oroszbarát országnak tekinthető. Utóbbi nem is vett részt a szovjet hadjáratban, Románia pedig részben a maga hasznára csatlakozott ahhoz. Igaz, jelentős román erők harcoltak Sztálingrádig, de a **Conducător** cserébe elérte, hogy a németek minden román szállítmányért fizessenek is. Bulgáriának is csak minimális kintlévőségei voltak, így e két állam gazdaságilag alig járult hozzá a német háborús erőfeszítésekhez. **Mindkét ország megtagadta a zsidók deportálását**, bár a besszarábiai zsidók komoly (bár szervezetlen) helyi **pogromok**nak estek áldozatául. Románia saját módján akarta rendezni a zsidókérdést, és az ottani túlélési arány jobb volt, mint Magyarországon. A bolgár zsidók közül senki nem esett áldozatul (a megszállt makedón és trákiai területekről már igen). Végül: mindkét országnak sikerült **1944** második felében kiugrani a háborúból és katonailag is szembefordulni Németországgal.

Jozef Tiso, Ante Pavelić és III. Borisz bolgár cár

A németekkel szomszédos csatlósok lehetőségei sokkal korlátozottabbak voltak. Lakosságuk meglehetősen németbarát volt, a helyi szélsőjobboldal (a szlovák **Tudák**ok [népiek – a Szlovák Néppárt nevéből], a magyar nyilasok és a horvát usztasák) jelentős népszerűsége révén. Bár a katonai hozzájárulásuk jelentéktelen volt a háborúban, azonban erőn felül finanszírozták a náci gazdaságot. Szállításukért cserébe ugyanis a németek gyakran nem adtak ellentételezést, így e **három csatlós hitelezett a náciknak**. Bár a magyar kormány eleinte, a szlovák pedig valamivel később próbálta sabotálni a zsidók deportálását, de **1944**-es német megszállásuk után készségesen segédkeztek a zsidók elhurcolásában (Szlovákia már **1942** során is). Horvátországban alig voltak zsidók, ott a népirtás a szerbek ellen irányult (300 ezernél több szerbet öltek meg). Végül, e szomszédos országoknak esélyük sem volt kiugrani a háborúból, a németek megszállták és szorosan ellenőrizték őket.

A varsói gettófelkelés legyőzött résztvevői (1943) – a németek porig rombolják Varsót (1944)

A nációkkal szembeni ellenálláson belül is jelentős különbségek vannak. Úgy tűnik, mindent hónapokba tellett, mire ez meg tudott szerveződni, de földrajzi okai is voltak az eltérésnek, és a lakosság németbarátságának mértéke is kihatott rá. A legjelentősebb **partizánmozgalmak** a Szovjetunióban és a volt Jugoszláviában alakultak ki. A partizánok akcióit a németek kegyetlenül megtorolták, egész ukrán és orosz falvakat irtottak ki, de nem tudták felszámolni a mozgalmat. A megszállt lengyel és szovjet terület „**véres övezetté**” alakult át, ahol különösen sok civil halt meg. Lengyel területeken a zsidóság **varsói gettózádása (1943)**, illetve a több százezer fős **Honi Hadsereg** diverzánsakciói, majd **1944-es varsói felkelése** emelkedik ki. A nációk mindkettőt levertek (utóbbit a Vörös Hadsereg szeme láttára), és itt is kemény retorziókat alkalmaztak. A **lengyelek egy „föld alatti államot” is létrehoztak**, illegális iskolákkal, még egyetemi képzésekkel is. A sűrűn lakott Protektorátusban kisebb lehetőség volt az ellenállásnak, de a szabotázsakciók, valamint a **Reinhard Heydrich** helyettes birodalmi protektor elleni **1942-es** sikeres merénylet után itt is kemény megtorlásokra került sor (pl. Lidice községben).

Heydrich megrongálódott autója és a merénylet fényképe – lemészárolt lidicei lakosok

A **jugoszláv partizánok** zömmel kommunisták voltak, élükön **Josip Broz Titóval**, s főleg a hegyekben harcoltak az usztasák ellen. De Szerbiában is **polgárháborús viszonyok** alakultak ki a partizánok és szerb **cetnikiek** között, akik **Draža Mihajlović** vezetésével eredetileg szintén a németek ellen harcoltak, de végül a kommunistákat tekintették igazi ellenfélnek és nyíltan **kollaborálni kezdtek a nációkkal**. A csatlós országokban sokkal kevésbé jött létre ellenállás. Ennek fő oka, hogy a német uralmat a lakosság kevésbé érezte, legalábbis **1944-ig**, amikor Magyarországot és Szlovákiát megszállták. **1944 őszén** kirobbant a még nem kellőképp előkészített **Szlovák Nemzeti Felkelés**, melyet két hónap kemény harc után a nációk levertek.

A partizánok és a cetnikiek (Tito és Mihajlović) tárgyalásai (1941)

Szeptember első felében [...] Tito elvtárs kereste az alkalmat, hogy találkozhasson Draža Mihajlovićcsal, hogy személyes beszélgetés során győződjék meg arról, lehet-e együttműködni ezzel az ezreddel, aki kijelentette, hogy a megszállók ellen van, de gyakorlatilag akadályozta a nemzeti felszabadító harc kibontakozását. [...] Draža megmaradt saját álláspontján, azt erősítette, hogy mindenfajta harc korai még, de kijelentette, hogy nem fogja zavarni a mi akcióinkat, ha mi felhagyunk azzal, hogy röpcéduláinkon támadjuk őt. [...] Tito elvtárs szerint Draža kettős játékot folytat, is nagyon is elképzelhető, hogy Nedićen [azaz a németekkel kollaboráló névleges szerb kormány vezetőjén – B.P.] keresztül kapcsolatot tart fenn a németekkel. [...] Draža Mihajlovićot és [...] vezérkarát likvidálni [...] Tito elvtárs szerint politikai hiba lenne. [...] Draža Mihajlović leleplezését magának a megszállók elleni fegyveres harcnak a fejlődése teszi majd lehetővé, amely harcban egyre több ember fog bekapcsolódni, és ez határozott állásfoglalásra fogja kényszeríteni őt.

A megszállt országok politikai vezetői Londonban emigráns kormányokat is felállítottak. Közülük a legfontosabb a lengyel volt, amelynek élén 1943-as repülőgép-balesetéig a tekintélyes **Władysław Sikorski** tábornok állt. A csehszlovák emigráns kormány tényleges vezetője Beneš volt, a jugoszláv londoni kormány élén viszont több személycsere is történt. A térség számos országából kommunista vezetők menekültek Moszkvába. A háború után ezek az emigráns erők visszatértek hazájukba – de ez már egy másik történet...

Tito (középen) és a jugoszláv partizánok vezérkara

Többet akarok tudni

Janos, Andrew C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 211–227.

Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest: Osiris, 2003. 469–497.

Karsai László: *Holokausz*. Budapest: Pannonica, 2001. 157–200.

Snyder, Timothy: *Véres övezet*. Budapest: Park, 2012. 149–361.

Ellenőrző kérdések

Nyissa meg az alábbi fájlt és válaszoljon a feltett kérdésekre!

kkeumasodikvh.htm

Ha nem érte el a 75%-ot, nézze át újra a lecke szövegét és ismétlje meg a tesztet!

Feladat a kiválósághoz

Készítsen egy prezentációt a holokausz kelet-európai eseményeiről. Szerepeljenek benne statisztikai adatok, képek, videók is. Emeljen ki egyes témákat, amelyek kapcsán összehasonlítást is végezhet.